

OSMANLI MİMARİSİ TARİHİNİN OTANTİK YAZMA KAYNAKLARI

MUZAFFER ERDOĞAN

I

GİRİŞ

Türk Medeniyeti Tarihinde Osmanlı Mimarisi kendisine has seciye ve kıymetleriyle başlı başına bir tetkik mevzuu olduğunu bütün ilim ve sanat âlemi kabul ve teslim etmiş bulunmaktadır. Her ayak bastığı yerde medeni bir iz bırakmak gibi gıbtaya şayan hasletle yaratılmış olan türkün hayırperver ruhu altı asırlık uzun bir imparatorluk devresinde dahi kendisine mevrus aneleri geliştirmek suretiyle devam ettirmiş ve bu uğurda başta cami ve mescidlerden mürekkep olmak üzere dinî; kale ve burclardan müteşekkil olmak üzere askerî ve mekteb, medrese, imaret, darüşşifa, darülhadis, saray, kasır, han, kervansaray, hamam, çeşme, sebil, bent, suyolu, köprü ve saireden ibaret bulunmak üzere mütenevvi mahiyette ortaya bir takım âbideler koymuştur. İmparatorluğun siyasî ve askerî tarihi ile müvazi bir şekilde inkişaf ve tekâmülünü müşahede ettiğimiz Osmanlı mimarisinin derece derece nasıl başladığını, nasıl yükseldiğini ve ne suretle duraklayıp düşmeye yüz tuttuğunu anlamak için yurdun muhtelif bölgelerine serpilmiş bir vaziyette bulunan bu âbidelerin yerlerinde ilmi usuller dahilinde bir taraftan tescil kayıtlarını tamamlamaya ve teknik mahiyette ise rölevelerini ikmal etmeye çalışırken bir taraftan da kendileriyle yakından ilgili bulunan ve hâlâ kütüphane ve arşivlerde uzun asırların ihmali içerisinde bırakılmış ilgili tarihî kaynak ve vesikalarını meydana çıkarmak vazifesiyle mükellef olduğumuzu asla unut-

mamak icap eder. Kanaatimizce başta İstanbul olmak üzere geniş bir sahaya yayılmış bir durumda bulunan Osmanlı âbidelerinin mahallinde yapılan tescil kayıtları ve tanzim edilen teknik mahiyette rölöve faaliyetleri, bizi, Osmanlı mimarisi tarihini efradını tamamiyle cami olacak şekilde tedvine götürmek hususunda maalesef kâfi gelemiyecektir. Bunun eksik olan noktalarıyla bilinmeyen taraflarını, mutlaka mezkûr abidelerin yapıldıkları zamanlara ait otantik kayıtları ihtiva etmekte olan bütün bu müze, kütüphane, arşiv malzeme ve kaynaklarını bir an evvel araştırıp, bulup alâkadarlara tanıtmakla mümkün meretebe tamamlamak ve aydınlığa kavuşturmak sayesinde olabilecektir. Türk varlığının perçinleşmiş birer timsali mesabesinde olan âbidelerimizin ve bu itibarla bunların en olgun ve en dolgun örneklerini yaratan Osmanlı mimarlarına dair zamanlarında yazılmış şahsî eserler, gerek kemiyet ve gerekse keyfiyet bakımından bizim bugünkü ihtiyaçlarımızı hakkiyle karşılamaktan oldukça uzak bulunmaktadır. Bilindiği üzere bunların başında Mimar Koca Sinan zamanında yapılan binalara ait (Tezkiretülebnîye) ve yine o dâhi sanatkârın eserlerine dair (Tuhfetülmimarî) adlı kitap müsveddesi gelir. Bunlara evvelce Tarih-i Osmanî Encümenince neşredilen (Tarih-i Câmî-i şerif-i Nuruosmanî) adlı broşürü ve bir müddet evvel Topkapı Sarayı Müzesinde ele geçirilen Cafer Çelebi'nin (Risalei Mimariye) sini

bir dereceye kadar ilâve edebiliriz. Osmanlı Mimarisi tarihinin bilinen bu kitabî ana kaynakları maruz kalınan ilmi müşkül-leri tamamen karşılamaktan şüphesiz bir hayli uzak bulunmaktadır. Bu boşluğu biz acaba ana kaynak mahiyetinde olmak üzere hangi yazılı ilmi vasıta ve malzemeler ile mümkün mertebe telâfi etmeye doğru tevaccüh edebiliriz? Bu soruların cevaplarını verebilmek için mevcut imkânlardan faydalanmak çarelerini büyük bir nüfuz ve terkip kudreti ile düşünüp görenler ve Türk sanat ve mimarlık hareket ve faaliyetlerinin de ihmali asla caiz olmayan evsaf ve hususiyetlerini sırası geldikçe bize hatırlatanlar ve hatta onu bizzat tesbit edip kısmen yerine getirenler olmuştur. Diğer bazı mütebbihlerimiz ise fırsat buldukça çeşitli arşivlerdeki vesikaları inceleyerek bize Osmanlı âbideleri; mimarları ve diğer tamamlayıcı sanat şubeleriyle müntesipleri hakkında irili ufaklı bir takım araştırma mahsulleri meydana getirmişlerdir. Bugüne gelinceye kadar Osmanlı mimarisi tarihinin bir türlü tedvin edilemeyişi, bize, gösterilen bütün bu gayret, faaliyet ve mesainin kifayetsizliğini hatırlatmakta ve başlanılan hayırlı yola bir sürü engel ve müşküllerine bakmadan - devama mecbur bırakmaktadır. Klâsik tarih kitapları, tarihî tetkiklere esas olarak gösterdiği menbalardan en mühimmi, şüphesiz, mazbut eserlerdir. Rivayet ve menkulâta dayanan tarih telâkkisi terkediledenberi, tarih hâdiselerinin daha ziyade müsbet eserlerin kat'i şahadetlerine göre tetkik edildiği malûmdur. Bilindiği üzere tarih bir vakıalar silsilesinden ibaret olmayıp cemiyet hayatının mazide cereyan etmiş ve yaşamış bütün safhalarını; dinî, hukukî, siyasî, iktisadî ve diğer belli başlı müesseselerini oluş sebepleriyle bir kül halinde mütalâa ederek hadiseler arasındaki irtibat ve bütünlüğü tebarüz ettirmek suretiyle devrin hâkim fikir ve psikolojik şartlarına uygun hükümlere varmaktır. Müteaddit branşlara ait tarihi tetkiklerde önemi haiz kaynakların başında gelen bibliyotek ve arşiv kaynak ve vesikalarını Osmanlı mimarisi tarihi için de ihmali asla caiz olmayan ve henüz bu

bakımdan lâıyıkı veçhile ve geniş bir ölçü ile ele alınmış bulunmayan yep yeni bir araştırma işi olarak görmemiz icab eder.

II

BİBLİYOTEK KAYNAKLARI

Osmanlı Mimarisi tarihinin otantik yazma kaynakları arasında kitabî olanlar ilgililer nezdinde arşivdekilere nazaran daha ziyade malûm sayılırlar. Bunların ilk göze çarpanlarına yazımızın giriş kısmında temas etmiş bulunuyoruz. Burada onlardan ancak Cafer Çelebi'nin (Risale-i Mimariye) si üzerinde bir parça durduktan sonra Süleymaniye kütüphanesi ile İstanbul Belediye kütüphanesinde gözümüze çarpan en mühim bir kaç eseri ve bir de Murad II nin Edirne'deki cami medrese ve sairesi vakıfnamesini ve Osmanlı Mimarisi ile alâkalı diğer bazı vakfiyeleri kısaca tanıtmayı uygun buluyoruz. Bunlardan (Risale-i Mimariye) Sultan Ahmet Camii mimarı Kalkandelenli Mehmet Ağanın hayatiyle eserlerine tahsis edilmiş olup (87) varaktan müteşekkildir. Şeyh Behram oğlu Cafer Çelebi tarafından 1623 (H. 1023) tarihinde kaleme alınmıştır. (0.25 × 0.41) ebadında olan bu eserin yazma olan yegâne aslı nushası, şimdiki halde, İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesinde mahfuz bulunmaktadır. Bu tarih; bilindiği üzere Sultan Ahmet Camii'nin inşaatının ilerlediği ve kubbesinin tamamlandığı sıralara tekabül eder. Kahve renkli meşin bir cild içinde olup siyah mürekkeple tahrir olunmakla beraber bazı başlangıçları, haşiyeleri ve metin arasında geçen ayet ve hadisleri kırmızı ile muharrer bulunmaktadır. Her sahifede (25) satır olup bazı kısımlarında kelimelerin harekelendiği görülmektedir. İçerisinde Mehmet Ağanın hayat ve faaliyetlerine ait dağınık ve kısa bilgilerden başka fersah, parmak, mil, ayak, dönüm, evlek gibi eski Osmanlı devri ölçüleri ile çeşitli, mebaniye mütedair terimler ve mimarî ile ilgili bir takım sanatlarda müstamel âletler zikredilmektedir. Bu arada musikiye ve ma-

kamlarına dair bir bahis bile göze çarpmaktadır. Eserin on beş fasıldan ibaret olan fihristi; birinci sahifeden itibaren başlamaktadır. Münderecatı meyanında on adet kasideyi, dört adet gazeli ve bazı müteferrik beyit ve mısraları zikretmek gerekir. Görülüyor ki Cafer Çelebi tarafından vücuda getirilen bu eserin konusu çok geniştir, hatta fihristte gösterilmediği halde Mehmet Ağa'nın musikiye intisabı dolayısıyla fasıl ve makamlara dair bazı açıklamalar bile yapılmıştır. Bununla beraber bazı bahislerin tekrür ettiğine de şahit olunmaktadır. Osmanlı mimarisi tarihinin önemli bir yazma kaynağı mesabesinde olan bu eser; Topkapı Sarayı müzesi müdürü Tahsin Öz tarafından içerisindeki kaside ve gazellerin, hatta bazı fasıllardaki medhiye ve duaların ve bu vesile ile zikredilen âyet ve hadislerin tekrüründen vaz geçilerek ve yahud icabında kısaltılıp çıkarılmak suretiyle ve bazı hasiye ve cüzi ilâvelerle neşredilmiştir (Mimar Mehmet Ağa ve Risâle-i Mimariye, Arkitek dergisi'nden ayrı baskı).

1 — *Murad II'nin Edirne'deki cami, medrese ve sairesi vakıfnamesi:*

İstanbul Belediye kütüphanesinde Muallim Cevdet yazmaları arasında kayıtlı bulunan (No: 0.61) bu türkçe vakfiye, nesihle yazılmış olup (12 × 35) ebadında 164 sahifeden mürekkeptir. Koyu kahve rengi bir cilt içindedir. Meşin şemseli ve miklebli olan bu vakıfeyinin ilk sahifesi mavi zemin üzerine müzehhep görülmektedir. İçerisinde Edirne'de Tunca kenarında müşarünileyh tarafından cami, medrese, imaret, darüşşife ve saire inşa ettirildiği ve bunlara bir takım vakıflar tahsis kılındığı kaydedilmiş bulunmaktadır. (119) uncu sahifede termim işleri için beş adet meremetçi tayin olunduğu, bunların kurşun ve su yolu umuru ile evlerin, dükkânlarının ve hamamların tamirleriyle meşgul oldukları tasrih kılınmıştır. Sonunda vakfiyenin (H: 895) tarihinde tanzim edildiğine dair arabça bir kayıt göze çarpmaktadır.

2 — *(Menâkıb-i Sultan Süleyman Han) yahud (Risale-i Padışahname) :*

Süleymaniye Umumi Kütüphanesinde Esad efendi kitapları arasında (No: 2422) de kayıtlı bulunan bu manzum eseri, İstanbul su yollarının suret-i inşasına ait önemli bir kaynak olarak kabul etmek yerinde olur. İstanbul suyolları tesisatının çağdaşları üzerinde bıraktığı kuvvetli izleri canlı ve hoş bir dil ile aksettirmekte olan bu küçük eser, (Eyyubî) mahlâslı bir şairin kalemi mahsulüdür. Bu zatın tarihi hüviyet ve şahsiyeti iyice tebellür etmiş sayılamaz. Asıl adı ile hayatına ait hususlar bilinmemekle beraber Yeniçeri ağası Ali Ağa ile ve umumiyetle yeniçerilerle yakın bir ilgisinin mevcut olduğu tahmin edilebilir. (72) varaktan ibaret olan bu kitabın harekesiz nesih ile yazıldığı ve telif yılının kesin olarak tespit edilmediği görülür. Mezkûr eserde Kanunî Sultan Süleyman'ın seferlerine aid bahislerin kaynak değerini taşıyamayacak derecede kısa olduğunu ve suyollarından bâhis fasıllardaki tasvirlerin ise şairane çerçeveler içine alındığını söylemek lâzımdır. Eyyubî'nin bu eserinde yeniçeri ağası Ali Ağa'nın mezkûr suyolları inşa ve tamiri sırasında bina-eminliğini yaptığı zikredilmiştir. Son taraflarına doğru mütahiş bir fırtınada hasara uğrayan Büyük Çekmece köprüsünün tamirine temas olunmuştur. Eyyubî'nin bu eserinde Koca Sinan'ın meslekî faaliyetleri uzun uzadıya anlatıldığı halde adını hemen hemen hiç zikretmeyişi, üzerinde durulmaya değer bir noktadır. Kıymetli mütetebbi Dr. Robert Anhegger'in bu esere dair değerli bir incelemesi mevcut bulunmaktadır (Bk: Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 1949, Sayı: 1).

3 — *Kitab-ı Tevarih-i Kostantaniyye ve tarîf-i Ayasofya:*

Fatih Sultan Mehmet'in cülusu ve İstanbul'un fethi ile başlayan bu yazma eser; İstanbul'da Süleymaniye umumî kütüphanesinde Kılınç Ali Paşa kitapları arasında kayıtlı (Tabaka-i Devlet-i Osmaniye) adlı eserin içinde bulunmaktadır.

(No: 750). Sonundaki meşruhata göre esas itibariyle Ayasofya'ya ait olan bu 28 sahifelik eserin Ramazan 1077 tarihinde yazıldığı anlaşılmaktadır. (12) sahifeden itibaren Ayasofya'nın frengistandan gelen bir benna marifetiyle suret-i tesisine temas edilmekte, somaki mermer direkleri hakkında bilgi verilmekte, inşası tamam ol-dukta padişah tarafından yoksullara sadakalar dağıtılarak koyun ve sığırlar kesildiği ve mimarına ise murassa taşlar ile kıymetli yakutlar ve sair mücevherler hediye edildiği açıklanmaktadır. Bu meyanda Eyyub-u Ensarî zamanında burada iki rekât namaz kılındığı ve Fatih Sultan Mehmet devrinde ise İstanbul'un alınmasıyla mezkûr kilisenin yıkıldığı ve eski sarayın burada yapıldığı anlatılmaktadır. Kronolojik bir insicamdan ve sistemli bir tarih anlayışından mahrum olmakla beraber, bu yazma eserin, kısmen efsanevî, kısmen de istifadeli bazı dağınık bilgiyi havi olduğunu kabul etmek yerinde bir hareket olur. İçerisinde müellifine dair bir kayıt görülmemektedir.

4 — Edirne'de olan eski Cami teva-rihi ve Yenisaray ve Hisar-ı Edirne :

İstanbul Belediye kütüphanesi M. Cevdet yazmaları kısmında bulunan (238) sahifelik bir mecmua içindeki bu risale (16 × 20) ebadındadır. Mecmuanın numarası (K. 144) dür. Nesih ile yazılmıştır. Başlığı kırmızı mürekkeple muharrerdir. Kâğıd kaplı bir cildin 202-209 uncu sahifelerinde yer almış bulunmaktadır. Mezkûr cilt içinde ayrıca ağaz-ı dâsitan-ı ahab-ül-Kehif, Terceme-i miftahül-Velediye, Kıssa-i hazret-i Yusuf ü Züleyha, menakıb-i mükeyyifat-ı Âlem, Tevarih-i Kostantaniyye, Horasan padişahının oğlu ile Yemen padişahı kızı hikâyesi gibi bazı müteferrik risaleler de görülmektedir. Bu risalelerden bazıları Esseyid Derviş Feyzullah bin Ali tarafından vakfedilmiştir.

Hâzik ve âlim bir hekim olan Konyalı Beşir Çelebi'nin hikâye ve kıssaları ile başlayan bahis mevzuu risale, Osmanlı tahtına cülus eden Fatih Sultan Mehmed'

in Karamanoğlu İbrahim Bey'e müracaatı ve müşarünileyhi âsitane-i saadetlerine davet ve Edirne'de Sarayı Atik'te mülâkatlarıyla devam etmektedir. Beşir Çelebi'nin padişahla vâki olan bu konuşmaları esnasında Edirne'de Sarayı Cedid'in sedye ile taşınan bir mimar-ı kâmil tarafından suret-i inşasına temas olunmaktadır. Ayakları meflûç olan bu sanakârın babası Sultan Murad tarafından yaptırılan (Üçşerefeli camii) ni bina etmişti. Bundan sonra Edirne'de kâin (Eski Cami) hakkında açıklamalar yapılmakta, mezkûr camiin içerisinin feleğe işaret olmak üzere dokuz kubbe olduğu, aynı zamanda dört mezhebe telmih olmak üzere dört direkli bulunduğu ve dışarısının ise beş vakit namaza işaret olmak üzere beş kubbeden teşekkül ettiği anlatılmaktadır. Bu meyanda onun bir zira fazlalıkla iç ve dışının Bursa'daki Ulucami ile müşabehet arzettiği de kaydedilmiştir. Edirne'nin su ve havası gibi bazı özelliklerine temas eden satırlardan sonra Hisar hakkında kısaca tafsilât verilmektedir. Sonundaki kayda göre mezkûr risalenin 20 Za 1191 senesinde yazıldığı anlaşılmaktadır.

5 — Münşiyat :

İstanbul Belediye kütüphanesi Mualim Cevdet yazmaları arasında (K. 298) No. da kayıtlı olup (137) sahifeden müteşekkildir ve (12 × 21) ebadında siyah meşin kaplı bir cilt içindedir. Edirne Sarayının tamirine ve 1201 - 1202 yılları arasındaki seferlerle ilgili bazı vekayii ihtiva etmektedir. Talik yazısı ile muharrerdir. (Edirne'de sarayı hümayunun tamirinin ba defteri müfredat tekmili) başlığı altında görülen ilk sahifede Reisülküttab-ı sabık Ataullah Beyin mezkûr saray tamirine memur edildiği ve binanın muayenesine ise ikinci Mustafa Ağa irsal olunduğu ve içlerinde Mimar Mehmet Said Ağa ile hülefasının ve sair ebniye işlerine vükufu olan kimselerin bulunduğu bir heyet marifetiyle görülüp muayene, mesaha ve müşahade kılındığı tasrih edilmiştir. Bundan sonra Meriç nehri üzerinde vaki cisr-i saninin tamirine temas e-

dilmekte ve muhtelif fasıllarla Edirne'den Isakçı'ya ve İstanbul'dan Edirne'ye kadar olan müteaddit köprü ve kaldırımların onarılmalarına, Edirne civarında vaki Ada nahiyesinde deve ahırlarının mah-ruse-i mezbure mimarı Mehmet Said Ağa marifetiyle teccidine ve bunlarla ilgili di-ğere bazı mimari umur ve hususlara ait ka-yıtlarda yer almış bulunmaktadır. İçeri-sinde görülen serlevhaların kâffesi kırmızı mürekkeple yazılmışlardır.

6 — *Rehber-i Seyyahin be-camib-i Edirne:*

İstanbul Belediye Kütüphanesinde belediye yazmaları arasında (No: 0.46) kayıtlı bulunan orta boyda (70) sahifeden müteşekkil bu eser Mehmet Salim adlı bir zat tarafından rik'a yazısıyla tahrir edilmiş bulunmaktadır. Osmanlıların Rume-liye geçişleri ile başlayan bu yazma eserin 1283 tarihlerinde kaleme alındığı kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Eserin ilk 26 sahifesi bu fütuhatin çeşitli safhalarına ait kısa bilgileri havidir. Bundan sonraki kısım-lar arasında (vasf-ı şehri Edirne) baş-lığı altında Edirne'nin mahallelerine, ka-pılarına, çarşılarına, saray ve kasırlarına kısaca temas edilmekte ve nihayet 34 ün-cü sahifeden itibaren Sultan Selimi sani camii, Cami-i Atık, Camii Muradiye, Ca-mi-i Darülhadis, Cami-i Şeyh Şüca', Camii Gazi Mihal, Cami-i Hoca İlyas, Cami-i Sü-leyman Paşa, Cami-i Kasım Paşa, Cami-i Süle Çelebi, Cami-i Ayşe Hatun, Cami-i Şeyhî Çelebi, Cami-i İbrahim Paşa, Cami-i Sitti Sultan, Cami-i Defterdar, Cami-i Lâri yahut Laleli, Cami-i Hacı Alemüddin, Ca-mi-i Selçuk Hatun ve Cami-i Beylerbeyi hak'larında muhtasar malûmat verilme-ktedir. Müteakip sahifelerde ise yine Edir-ne'nin imaretlerine, medreselerine, zaviye-lerine, türbelerine, hanlarına, hamamları-na, nehirlerine (Meriç, Tunca ve Arda), bahçe ve bağlarına, köprülerine, içme suyu ile çeşmelerine ait faydalı satırlar göze çarp-maktadır. Eserin sonunda Muradiye Kü-çükpazarı civarında Hayriye medresesi kurbünde kâin Gülbahar camii bitişğin-deki çeşmenin manzum tarihi tersim e-dilmiştir. Ayrıca (Sarayı Cedid) anlatı-

ırken kırmızı mürekkeple bazı faydalı ilâveler yapıldığı gibi Cami-i Atık'in mi-marının da mimar Ali Neccar olduğu ve meşhur İnciliçavuş'un Edirne'de beylerbe-yi Yusuf Paşa tarafından yaptırılan Bey-lerbeyi cami-i kabristanında metfun bu-lunduğu tasrih edilmiştir.

7 — *Tarih-i Kale-i İstanbul ve Ma-bed-i Câmi-i Ayasofya:*

Koca Nişancı lakabı ile maruf olan reisülküttab Celal-Zade Mustafa Bey tara-fından farsçadan türkçeye çevrilen bu e-ser, İstanbul'da Belediye kütüphanesi Mu-allim Cevdet yazmaları arasında kayıtlı-dır (K. 138). (15 × 23) ebadında olup parlak siyah kâğıtla kaplı bir cild içindedir. Bu cildin içerisinde (Feth-i Kostan-tiniyye) ve (Seyahatnâme-i Hümâyûn) adlı iki matbu risâle ile Tuna her iki ya-kasındaki köy, şehir ve sair mahallerin iç-inde mevcut kumluk, girdap, kayalık ve taşlıkların haritasına ait yazma küçük bir eser bulunmaktadır.

Ayasofya camii ile İstanbul kalesi tari-hine ait bu eserin (H: 975) tarihinde yazıldığı tahmin olunmaktadır. Harekeli olarak nesih ile yazılmıştır ve (64) sahife-den mürekkeptir. İçerisinde Baba Cafer'e, Mimar İgnadyos'a ait kayıtlar görülmektedir. Son taraflarında ayrıca bir de (1165) tarihine raslanmaktadır. Mütercim olan Celâl-zade maksadını mezkûr risalenin (5) sahifesinden itibaren açıklamaya baş-lamıştır.

8 — *Risâle-i İnşâülkıla' ve istihkâm :*

İstanbul Belediye kütüphanesi M. Cevdet yazmaları arasında (K. 402) kayıtlı bulunan bu türkçe riyazî risaleyi Hicri 1238 senesinde mühendishane hocaların-dan Seyyid Ali efendi telif etmiştir. Baş sahifesinde mühendis Mehmet Nuri Efen-di'nin gurrei receb 1276 tarihli bir meşru-hat kaydı mevcuttur. Mezkûr risâlenin sonunda metin harici olarak (12) adet eşkâl-i muhtelif görülmektedir. Metin ise (78) sahifeden mürekkeptir. (16.5 × 23) ebadındadır. Her sahifede tahminen 17 satır mevcuttur. Baş tarafındaki ifade-

lerde Sultan Mahmud bin Sultan Abdhamid adı geçmektedir. Müellif olan mühendishane üçüncü hocası Seyyid Ali Efendi jeometrik bazı bilgileri özetlettikten sonra istihkâmat fenninde kılâ-ı muntazamanın bilhendese tersim tarzlarını göstermeye ve aritmetik bir yol ile yüz ölçümünü hesaplamak usullerini bildirmeye çalışmaktadır. Bu esas dahilinde işbu risalenin bir mukaddime ile üç makaleden teşekkül edeceğini beyan ederek (İnşâül-kılâ') adını vereceğini söylemektedir. Bunlardan birinci makale âmal-i hendesiye ve bazı tariki mesahaya aittir. İkinci makalede istihkâmata mütedair terimler ele alınmıştır. Üçüncü makalede ise kılâ-ı muntazamanın plân ve mesahasını bulma ve çıkarma işleri incelenmektedir. Daha ziyade teknik sahayı ilgilendirmekle beraber dolayısıyla mimarî hususla da alâkası olsa gerektir.

9 — *Kalenderhane Camii icmal-i evkaf defteri :*

İstanbul Belediye kütüphanesinde M. Cevdet yazmaları arasında (K. 311) kayıtlı bulunan (238) sahifelik küçük bir defterde kiliseden münkalib olan Kalenderhane camii ile diğer bazı vakıfların muhasebe kayıtları göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere bu camii Fatih Sultan Mehmet ihya etmiştir. Darüssaade ağası mak-tul Beşir Ağa tarafından ise daha sonraları büyük ölçüde tamir ve tevsi amel-yelerine tabi tutulmuştur. Bilhassa buhari cihetleri ve padişah mahfili ihdas olunmuştur. Büyük kapısında olan mektebin Arpaemini Mustafa Efendi tarafından yaptırıldığı malûmdur (Hadikatülcevami, I, 166). Bahis mevzuu olan mezkûr defterde bu cami ile Yahnikapan Camiinin, Timurkapu camii ile Bahçekapıda kâin Yeni Camiin, Süleyman Subaşı camiiinin, Şehzade camiiinin çeşitli vazife ve hizmetlerine ait muhasebe icmal kayıtları tesbit edilmiştir. Bundan başka Beşir Ağa evkafından olan muhtelif yerlerdeki çiftlik, kârhane ve bahçelerle sair zevata ait çeşitli vakıfların icare hesapları toplanmış bulunmaktadır. Umumiyet itibariyle bü-

tün bu kayıt ve hesapların 1211 ilâ 1266 yılları arasına rastladığı görülmektedir. Siyakat bozuntusu bir yazı ile muharrer olan (11.5 × 18.5) ebadındaki bu defterin bazı sahifeleri boş bırakılmış bulunmaktadır: Vişne çürüğü renginde meşin kaplı bir cilt içindedir.

10 — *Ayasofya Camii evkafı defteri:*

Ayasofya camiinin; Kanunî Sultan Süleyman zamanında yazıldığı muhakkak olan bu evkaf defteri hâlen İstanbul'da Belediye kütüphanesi cevdet yazmaları arasında kayıtlı bulunmaktadır (0. 80). Baş tarafında Evail-i şevval 954 tarihi görülmektedir. Sırasıyla cibayet-i Bezzazistan ile Cibayet-i Tahtelkal'a, cibayet-i bâzar-ı Sultan, Cibayet-i Dikilitaş, Cibayet-i Salhane, Cibayet-i Galata, Cibayet-i Mukataat-ı Kostantiniyye, Cibayet-i Üsküdar'da bulunan çeşitli esnaf ve sanatkâra ait dükkânlardan toplanan hasılat cins, miktar ve yekûnları dercedilmiştir. Siyakat yazısı ve rakamlarıyla kaleme alınan ve (11.5 × 33.5) ebadında olan bu defterin Evkaf müfettişi Ahmet bin Mahmud'un tetkikinden geçtiği son taraftaki meşruhattan anlaşılmaktadır. Bu zatın aynı zamanda Ail Paşa medresesi müderrisi olduğu tesbit edilmiştir.

11 — *Tırnova Camii Cisir vakıfnameleri:*

Siyah meşin kaplı bir cild içinde bulunan ve altı ayrı bölümden müteşekkil olan bu vakıfnameler, Tırnova'da Şehreküstü camii ile bazı mekteblere ait bulunmaktadır. (13 × 20) ebadında olup İstanbul Belediye kütüphanesinde Cevdet yazmaları arasında kayıtlı bulunmaktadır (K. 201). Heyet-i umumiyesi güzelce bir nesih ile yazılmıştır. Tırnova'da Şehreküstü mahallesi sakinlerinden Hacı Hafız Ahmet Efendi ibni İbrahim'in kendi öz malından ayırdığı birer miktar meblağın müteveli nasbolunan Ser muhıziran Mehmet Ağa ve Hacı Derviş Ağalar ile Attar Hacı Feyzi Efendi, Karamutlu Mehmet bin Ali, Şadi zade Hacı Mataş ağalar vasıtalariyle mezkur mahallede bulunan Ca-

mi-i Cisir'in imam, hatib, müezzin ve sairisiyle yine Tirnova'daki bazı mektep ve medrese muallim ve hocalarının vazifelerine, tamirat işlerine ve boyahane masraflarına tahsisini müş'irdir. Her birinin tarihleri sırasıyla 25 zilkade 1227, 2 safer 1247, Evail-i Muharrem 1250, 2 receb 1263 ve 27 rebüülâhir 1267 dir. Bazı varakların başlıkları âdi nakışlı olup cedveller ise yaldızlıdır.

12 — *Ayasofya Camii vakıf defteri :*

İstanbul Belediye kütüphanesi Muallim Cevdet yazmaları arasında kayıtlı bulunan bu defter (0.64) umumiyet itibariyle arabça olarak yazılmıştır. Bazı yerlerinde ve genel olarak müteferrik sahife kenarlarında türkçe meşruhat göze çarpmaktadır. (14 × 30.5) ebadında 444 sahifeden ibaret olan bu vakıf defteri güzel bir nesih ile muharrerdir. Koyu kahve renkli meşin bir cild içinde olup şemseli ve mikleblidir. 926 senesi muharreminde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ayasofya camii'nin vakıfları ile sıkıdan sıkıya ilgili olan bu defter, Edirne kadısı Mehmet bin Aliyülfenarî'nin tetkikinden geçmiştir. İçerisinde Mimar Sinan ile ilgili bazı kayıtlara raslanmaktadır (Sh. 92). Güngörmez, Mahmud Paşa, Halil Paşa, Hoca Sinan, Yavaşça Şahin, Hoca Hamza, Hatabkapu, Hoca Hayreddin, Hızır Bey, Çelebi, Molla Hüsrev, Edirnekapısı Hüsambey gibi müteaddit mahallerde bulunan menziller, mescidler, camiler ve sairinin vakıfları birer birer tesbit edilmiştir. Son taraflarında mukataalar da görülmektedir.

13 — *Molla Hüsrev Mescidi Vakıf defteri:*

İstanbul'da Şeyh Vefa-zade camii civarında bulunan Molla Hüsrev mescidine aid olan bu vakfiye, İstanbul'da Belediye kütüphanesinde Muallim Cevdet yazmaları arasında kayıtlı bulunmaktadır (0.78). Sonunda 1268 zilkadesinde ferman ile sureti alındığına dair bir meşruhat görülmektedir. Altında ise Esseyid Ali Rıza

adlı bir zatın tatbik mührü mevcuttur. Mezkûr vakfiyenin baş tarafında ise Sultan Abdülmecid'in turğası vardır. (12.5 × 35) ebadında 10 sahifeden müteşekkil vakfiyede Molla Hüsrev mescidine vakfedilen vakıfların vakfiye özetleri bir araya getirilmiştir. Bu meyanda bizzat Mevlana Hüsrev tarafından yapılan dükkân, hücerat gibi çeşitli mebaninin esami kayıtları ile hasılat miktar ve tutarları ve imam, müezzin ve saireye tahsis edilen mesarifat cins ve yekûnları toplanmıştır. Mezkûr mescide bizzat vâkifin yaptığı bu vakıflar; Mevlâna Mahmud bin Seyyid Ahmet imzasıyla tanzim edilen bir vakfiyede tesbit edilmiştir. Müteakıb sahifelerde ise Kara Ali bin Abdullahın, Melek Hatun binti Abdullahın, Müslime binti Hızırın, Hacı Sinan bin Osmanın, Kasım bin Abdullahın, Asıl Hatun binti Karagöz Ağanın, Paşa Hatun binti Yusufun Züleyha hatun binti Hacı Ahmedin, Hacı Ali bin Abdullahın, Kasım beyin ve daha bazı kimselerin adları yazılı muhtelif zevat imzasıyla olan vakfiyeleri dercolunmuştur. Bütün bu vakfiye suretlerinin içerisinde vakıflarla ilgili mühim bazı hususlarla beraber mimariyi ilgilendiren kayıtlarda bulunmaktadır.

14 — *Mesarifat-ı Evkaş Defteri :*

İstanbul Belediye kütüphanesinde Muallim Cevdet merhuma aid yazmalar arasında (K. 373) bulunan (10.5 × 16.5) ebadındaki açık kahve rengi meşin kaplı küçük bir defterde hicrî 1243-1248 tarihleri arasındaki adı bilinmeyen bir cami ile buna mülhak bir mektebin çeşidli masraf hesapları yer almış bulunmaktadır. İçerisinde Kethüda Bey camiinden kısaca bâhis bir satır görülmektedir. Bir kaç yerde görüldüğü üzere mezkûr cami ile mektebin mütevellisi Mahmud adında bir kimsedir. Zikrettiğimiz bu masraflar arasında vezâif, tayinat ve techizat bedellerinden başka ayrıca bazı tamirat ve inşaat hesapları da göze çarpmaktadır. (81) küçük sahifeden ibaret olan bu defterde yazılar umumiyetle rık'a ile yazılmıştır. Satırların adedi ise muhtelifdir.

15 — *Dürri - Zade Mustafa Efendi vakfiyesi:*

Kazasker Abdülkadir Efendi ahfadından Şeyhülislam Dürri-zade Mustafa Efendi'nin İstanbul'da ve Konya'da bulunan muhtelif cins emlak, akar ve sairesinin suret-i vakf ve tescillerini ihtiva etmekte olan bu vakfiyeler, koyu kahve renk meşin kaplı, yıldızlı ve miklebli bir cild içinde bulunmaktadır. İstanbul'da Belediye kütüphanesinde Cevdet yazmaları arasında kayıtlıdır (K. 273). İki kısım halinde tanzim edilen bu türkçe vakfiyelerden ilki İstanbul ile, ikincisi ise Konya ve çevresi ile alâkalıdır. (11.5 × 16) ebadında düzgün bir nesih yazısı ile yazılan her iki vakıfnamenin başlıkları müzehhep olup cedvelleri yıldızlıdır. İlk otuz sahifesi İstanbul'da Akşemseddin ve Dülbendci Hüsam mahallelerindeki arsalar ile Hırka-i Şerif civarında Molla Ahaveyn mahallesinde, Emir Buhârî kurbünde Hoca Üveys Mahallesinde, Küçük Langa'da Abdullah Ağa, Kariye-i Atık Alipaşa, Topthane'de Ekmekçibaşı ve nihayet Rumelihisarı civarında Torlak Ali ve Çardak Ali mahallelerinde bulunan müteaddit menzillere tahsis edilmiştir. Sonunda şahitlerin adlarını ve gurre-i Receb 1173 tarihini muhtevidir. Siyakat ile muharrer bir kayda göre 7 Rebiülevvel 1255 te Evkaf Muhasebesi kalemince kaydı icra edilmiştir. Müteakip sahifeler ise aynı zatın Konya ve civarındaki emlakine ait bulunmaktadır. Bu meyanda Konya'nın Ilgın kasabasına tabi Mahmudhisarı karyesinde vâki ceviz ağaçlarını havi bahçesi ile değirmeni zikredilebilir. Bunların mühim bir kısmı vâkıf tarafından Konya'da bulunan Mevlâna türbesi tamiratına ve ser tarik ile Meydancı dedenin ve Aşçı Dede ile mesnevihanın vazifelerine tahsis edilmiştir. Son tarafında şahitlerin adları ile birlikte 16 Cemaziyevvel 1183 tarihi görülmektedir. Müşarünileyhin Ilgın ve civarına mütaallik olan bu ikinci vakfiyesi ise (12) sahife kadar tutmaktadır. Ayrıca baş sahifesinde Rumeli kazaskeri Şerif-zade Seyyid Mehmed'in tatbik mührü mevcut bulunmaktadır.

16 — *Karaosman-zade vakfiyesi :*

İstanbul Belediye kütüphanesinde Muallim Cevdet merhuma ait yazmalar arasında bulunan bu türkçe vakfiye, etrafı istampa yıldızlı olan meşin kaplı bir cilt içindedir. (80) varaktan ibaret olup her sahifede (11) satır vardır. Kayıt numarası (K. 353) tür. Başlık ve son sahifesi Türk tezhiplidir. Cetveller iki sıra yıldız çizgili sahifeler kâmilten yıldız sıva içine beyaz mürekkeple nesih yazılıdır. Son sahifesi nakışlı olup penbe renkli bir gül resmini havidir. Mezkûr vakfiyenin ilk sahifesi ortasında ve hemen bütün sahifelerin yanlarında Bergama mollası Seyyid Mustafa Efendinin tatbik mührü görülmektedir. Son taraflarında adları kayıtlı şahitler arasında Bergama, Akhisar, müftileri Hacı Mehmet ve Seyyid Mehmet efendilerle Saruhan mütesellimi Karaosman zade Hacı Hüseyin Ağanın, Aydın muhassılı Karaosman zade Mehmet Ağanın; Bayındır, Menemen ve Çandarlı voyvodaları karaosman zadelere Ebu-bekir ve Eyyub Ağalarla Muslih zade Yakub Ağanın, müderrislerden Beyazlı-zade Ahmet Reşit Efendinin, Karaosman zade Mehmet ile Bergamalı Hacı Bolu zade Hacı Halil, Hacı Ömer zade küçük Hacı Ömer ve Hacı Süleyman zade Hüseyin Ağaların adları görülmektedir. Mezkûr vakfiyenin yine son taraflarındaki meşruhata göre 1229 Cemaziyelâhiri başlarında yazıldığı anlaşılmaktadır. Siyakatle muharrer diğer bir kayda göre 23 receb 1243 tarihinde Haremeyn müfettişi Mehmet Avni Efendi de bu vakfiyeyi yeniden bir incelemeye tabi tutmuştur ve kaydetmiştir.

Hayrat ashabından Karaosman zade Hacı İbrahim Nazif Hafidi Hüseyin bin Hacı Ömer tarafından başta Bergama olduğu halde Nevahi-i Bergama ve Ilca-i Bergama ile Kınık, Kepsud, Kemeredremid, Ayazmend, Çandarlıhisar, Palamud ve sairedeki müteaddit han, hamam, dükkan, değirmen, bahçe, konak, ev ve sairenin vakfedilmiş şekil ve tarzlarını muhtevi olan bu vakfiyede Bergama'da Kadı Hayreddin mahallesindeki medresesi ile

Paşaoğlu medresesi ve camiine, Müfti ve Hekim camiine dair izlere rastlanmaktadır. Bundan başka İğdeli ve Avretler hamamı, Abacı hanı, Bakır hanı, İkikapılı han, Taş han, Acem Hanı, Yehud Hanı da bahis mevzuu edilmektedir.

17 — *Tevârih-i Bina-i Kostantiniyye ve feth-i Kostantiniyye ve bina-i Ayasofya :*

İstanbul Belediye kütüphanesinde Belediye yazmaları arasında kayıtlı bulunan bu eser, (16 × 20) ebadında mukavva bir cilt içinde mahfuzdur. Hicri 1060 senesinde Hüseyin Bin Mehmet hattı ile yazılmıştır. Burada ayrıca bir de Lala Mustafa Paşa'nın 985 tarihinde Kızılbaş üzerine Özdemiroğlu Osman Paşa ve nice serdarlarla birlikte yaptığı sefere dair aynı zat kalemiyle yazılmış başka bir yazma eser daha görülmektedir. İstanbul'un binası ve fethi ile Ayasofya'nın inşasına teallük eden birinci yazma eser, (39) sahifeden mürekkeptir. Başlıkları kırmızı mürekkeple boyanan bir zemin üzerine beyaz mürekkeple yazılmıştır. Sahifeler kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Son taraflarında görülen Ayasofya'nın binasına ait bilgiler hacim itibariyle daha fazla bir yer işgal etmektedir.

18 — *Tuhfe-i Mergube :*

Fatih Millet kütüphanesinde Tarih yazmaları kısmında (928) No: da kayıtlı bulunan bu eser, (18×24,5) ebadında olup talik ile muharrerdir. 1248 şabanı içerisinde telif edilmiştir. Müellifi olan Sıdkı-zâde Ahmet Reşid Efendi, adını eserinin sonunda kaydetmiştir. Eser (22) varaktan müteşekkildir. Mukaddimeden anlaşıldığına göre bu Hadikatülcevami'e hâşiye olarak kaleme alınmıştır. Bu maksadla Nefehatülüns, Şekayik, Zeyl-i Şekayik, Takvimüttevarih, Menakıb-i Evliya gibi bir takım eserlere başvurularak takviye edilmiştir. Bu suretle evvelâ Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi'nin eserinde zikredilen Ebu Eyyubi Ensârî, Ebuzer-i Gaffarî ve saire sıralanmış ve sonra merkadleri tasrih olunmuştur. Eserin (7) ci sahife-

sinde babası olan Elhac Sıdkı Mustafa Efendinin Rusçuk'ta metfun olduğu ve Kamus-ı Zübeydî şarihi bulunduğu zikredilmiştir. (8) ci varaktan itibaren alfabe sırasına göre cami ve mescidler muhtasar ve bazı yeni bilgilerle takviye suretiyle sıraya konulmuştur. Eserin ihtiva ettiği cami ve mescidlerin umumiyetle İstanbul ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Cami ve mescid isimleriyle eşhas adlarının kırmızı mürekkeble işaretlendiği görülmektedir. Sahife kenarlarında bir takım çıkıntılı ibareler göze çarpmaktadır.

19 — *Edirne'de Selimiye Camii :*

Fatih Millet kütüphanesinde tarih kitablari arasında (923) no. da kayıtlı bulunan bu eser, (12,5 × 19,5) ebadında (86) sahifeden mürekkeptir. Rumeli eyâleti Defterî kethüdası olan Dâye-zade Mustafa efendi tarafından 1183 recebi sonlarında telif edilmiştir. Rik'a yazısı ile muharrer olup Edirne'de vâki Selimiye camiinden bâhistir. Baş taraflarında Hicri 1130 - 1154 seneleri arasında Topkapı Sarayında Üçüncü Ahmed ve Revan Odası kütüphanelerinde mevcut tahminen üç yüzden fazla eserin incelenmesi sonunda hazırlanmış beyan olunmaktadır. Burada mezkûr eserlerden bazılarının adları kaydedilmiştir. Ayasofya kubbesiyle yapılan mukayeselerden sonra Edirne'deki bu camiin Kıbrıs ganaiminden elde edilen meballiğ ile 27 Safer 972 de Selim II emriyle inşası tasrih olunmaktadır. Münderecatına göre cami; Edirne'de eski saray teberdarlarının bulunduğu mahalde bina kılınmış ve altı yılda tamamlanmıştır. Serdolanın ifadelerine göre Mimar Sinan sanatının en üstün derecesini camiin inşasında göstermiştir. Minarelere, şerefelere, kapılara, şadırvana, kubbelere, pencerelere ait özellikler birer birer zikredilmiştir. Bu arada camide tek kusur olarak İstanbul yerine Edirne'de inşa edilmesi gösterilmektedir. (17) nci sahifede Nakkaş Ahmet Çelebi adlı bir sanatkârın adı geçmekte ve Selimiye camiine olan meftuniyeti belirtilmektedir. Bundan başka Edirne Mollası Nev'i-zade Efendi'nin Selimiye âşıklarından birisi olduğu tasrih olunmuştur. Eserin müellifi olan Dâye zade

Mustafa Efendi ise cami derununu bizzat ölçtüğünü söylemektedir. Hane-i hassa ağalarından İskilipli Ahmet Efendi'nin Ayasofya kubbesine dair sözlerine karşı birtakım beyanları ileri sürülmektedir. (29) uncu sahifede Ayasofya ve Selimiye camileri kubbelerine ait şekiller vardır. (37) inci sahifede asıl maksada girilmekte cami havlisinde Mimar Sinan tarafından inşa edilen dokuz adet kapının mânayı hakikisi anlatılmaktadır. Bu arada Mimar Sinan'ın cami hariminde birtakım telmihat ve teşbihatı müstelzim vaz ü tarh binalar icad ve izhar ettiği de işaret edilmektedir. Cami in bölümlerinde mimarca gözetilen esasların eserde birtakım âyet, sûre ve hâdislere dayandığı gösterilmektedir. Nihayet (74) üncü sahifede hatimeye gelinmekte ve eserin Kars'ta bulunulduğu sırada müellifce tesvid olunduğu kaydedilmektedir. Bu meydana müellif gur-re-i muharrem 1162 de hacca gittiğini ilâve ve bir menâsik kitabı telif ettiğini kaydetmiştir.

III

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Arvişi'nin Divan-ı Hümayuna ait Mühimme defterleri bir dereceye kadar istisna edilecek olursa Şikâyet, Ahkâm, Tapu ve Hazine-i Hassa defterleri ile muhtelif perakende evraka ait çeşitli tasnif örnekleri ve bilhassa Maliyeden müdevver eski arşiv kütükleri Osmanlı mimarisi tarihini tetkik yolunda zengin ve işlenmemiş kaynaklar halinde yer almış bulunmaktadır. Tasnifi tamamlamak üzere olan maliyeden müdevver bu sonuncu defterler mahiyet ve mevzu itibarıyla büyük bir tenevvü arz etmekte olup kesretleri tesadüf edilenleri arasında tevcihata, bahşış ve in'amata, tashihata, zuhurata, maktuata, mevkufata, makbuzata, metrukâta, teslimata, muhallefata, mensuhata, mahsubata, mahlûlâta, müfredata, havalâta, mühimmata, mübayeata, tahvilata, tâyinata, tevziata, mektubata ait olanlar; maadine, küherçileye, keresteye, esliha, raht hazinesine, taamiyeye, hil'atle-

re, hediye ve atıyyelere, emtiaya, navl u sefaine, esham ve rüsumata ait bulunanlar; iştirâ ve fûruhta, edayî dünyuna, cizyeye üldfe ve mevacibe, kıstalyevm ve yevmiyelere, irsâliyelere, rûznamçe ve poliçelere, terakkilere, vazife ve yoklamalara, karzı hasenata, maaş ve saliyanelere, kalemiye hisselerine, zimmet ve bakiyelere dair bulunanlar; bildaranı, müşahere haranı, eşkünciyânı, müselliman ve yörü-kânı, müstahfizânı, mütekaidin ve düağ-yânı ilgilendirenler ve emlâki, iskânı, ahkâm ve evamiri, esamileri, mücmel ve mufassal tahrirleri muhtevi bulunanlar görülmektedir. Maliyeden müdevver olup bakir bir takım tarihî bilgileri ihtiva etmekte olan bütün bu saydığımız defterler arasında Osmanlı mimarisi tarihini yakından alâkadar edenler ise oldukça büyük bir yekûn tutmakta olup bunlar yine umumî olarak inşaat, tamirat, keşif, malzeme-i inâşiye, mesarif-i inşaiye, amele ücuratı gibi bir kaç esas gurupta toplamak kabildir. Bunlardan başka müteferrik ve mahdut sayıda olmak üzere yine aynı vechile sanat hareket ve faaliyetlerini ilgilendiren muhasebe, eşya, icare-i zemin, reaya, mühimmat ve mübayeat kütüklerini de bu arada zikretmek icap eder.

Osmanlı mimarisi tarihinin arşiv kaynakları hakkındaki bazı düşüncelerimizi böylece kısaca işaret ettikten sonra bir parça da her birisinin müteferrik bir şekilde olmak üzere dış ve iç görünüş ve özelliklerini aksettirmek zarureti vardır. Ekserisi divanî ve siyakat gibi en güç yazı şekilleriyle kaleme alınan Osmanlı mimarisi tarihinin bütün bu zikrettiğimiz ele geçirilmiş kaynakları arasında titiz bir itina ve dikkat nümunesi olarak hazırlananları olduğu gibi gelişi güzel yazılanları ve içinden çıkılamayacak derecede bozuk ve anlaşılması müşkül bulunanları da mevcuttur. Bunlardan tamirat defterleri, aynı arşivin Osmanlı mimarisi tarihini yakından alâkadar eden ana kaynakları arasında mikdar itibarıyla en mezbûl kısmını teşkil etmektedir. İçlerinde 300, 500, hattâ 1000 küsur büyük sahifeyi tutanlar mevcuttur. Çoğunun yazıları divanî ve siyakat harf ve rakamlarıyledir. Tamirat defterlerinden mikdar itibarıyla daha fazla

olan inşaat defterleri ise sahife veya varak adedi bakımından da o kadar fazlalık göstermemektedir. Bunlar da evvelkisi gibi aşağı yukarı aynı çeşit yazı ve rakamlarla kaleme alınmış bulunmaktadır. Keşif defterleri dahi aynı vechile inşaat defterleri gibi mikdarca mahdud olup hicri 1117 ila 1232 tarihleri arasına rastlamaktadır. Muhtelif mahallerdeki tamirat faaliyetleriyle keşif işlerini bir arada ihtiva etmekte olan keşif ve tamirat defterleri, henüz yakın bir zamanda tasnife tabi tutulanlar arasında buldukları için bilinmeyen bir çok mimarî hususâtı ve teferruatı aksettirecek bir değer taşımaktadırlar. Osmanlı devrinde muhtelif mahallerde bina ve tamir olunan çeşitli meabnide kullanılan bir takım inşaat malzemesinin tetkiki işi de önemi haiz hususlardan olduğunu söylemeğe hacet yoktur. Bunu biz maliyeden müdevver bazı mahdud mikdardaki ana kaynakları bir dereceye kadar tesbit edilmiş olarak görüyoruz. Gradışka, Ur, Sohum, Soğucuk, Faş, Hotin kaleleriyle Prevadi kasabasının mühendis Fişel plan ve krokileri esası üzerine yapılan tamir ve termimleri sırasında kullanılan inşaat ve tamirat mevad ve malzemesinin cins ve miktarlarile bunların bedellerini ve mecmu masraf tutarlarını ihtiva etmekte olan mesarifat-ı inşaiye ve tamiriye defterleri ise Osmanlı mimarisi tarihinin bir çok bakımlardan incelenmeğe değer bir bölümünü teşkil etmesi itibariyle mühim sayılabilir. Osmanlı imparatorluğunun muhtelif devir ve zamanlarda inşaat ve tamirat gibi çeşidli mimarî faaliyetlerini kâfi derecede aksettirmekte olan bu defterler Baş-Muhasebe kalemi ümur ve muamelâtı meyanında mütalâa edilmesi yerinde olur. Şimdi hemen hemen büyük bir kısmı Bâb-Defteri'nin Baş-Muhasebe kalemi işlerini ilgilendiren bütün bu defterleri kronolojik esaslara uygun olarak teker teker kısaca tanıtmak istiyoruz:

1 — *Tamirat Defteri* : İstanbul'da Büyük Ayasofya camii kurşunlarının, kapılarının, medresesi duvar cilalarının ve Galata'daki cami sakfının, Kırkçeşme suyollarının, İstanbul civarında Silivri, Cebeci, Koyunderesi, Küçükköy'ün yine su-

yollarının tamiri için mübayâa olunan çeşitli mevad ve malzemeyi gösteren kayıtları ihtiva etmektedir. (44) sahifeden ibaret olup (14.5×43) ebadındadır ve 26 Zilhicce 1003 ile 15 Receb 1005 tarihini muhtevidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No: 4715).

2 — *Tamirat Defteri* : İstanbul'da Büyük Ayasofya camiine bazı mahalleri ile sair teferruatının ve mezkûr camiin önünde olup bir müddet evvel yıktırılan medresesiyle kaldırılmalarının tamiri için alınan kereste ile lüzumlu mevad ve malzemeyi ve verilen yevmiyelerle çalışan usta, amele ve sairenin adlarını ve ödenen ücretlerinin mikdar ve müfredatını ihtiva etmektedir. (15×45) ebadında olup (12) sahifeden mürekkeptir ve 10 Cemaziyel-evvel 1005 tarihlidir (Bşb.Ar.Ml.Df.Ts.No: 5315).

3 — *Tamirat Defteri* : İstanbul'da Büyük Ayasofya camiinin kurşun kubbe-i ile iç ve dışındaki sair yerlerin tecdiden termimine müteallik muhtelif cinslerde inşaat malzemesinin müteaddit defalarla vuku bulan mübayâa bedellerini; hamaliye ve nakliye ücretlerini, padişah mahfili ile büyük ve yarım kubbelerde, mihrab, minber, trabzan ve sairede çalışan nakkaşların ve badanaçıların istihkakları mikdarlarını ve tamirat esnasında vazife gören ustalarla kâtib, mutemet, ırgat ve lâğımçıların adlarını, yevmiyeleriyle bunların tutarları mikdarlarını havi bulunmaktadırlar. (44) sahifeden ibaret olup Rebiülevvel 1016 ile 9 Muharrem 1017 tarihleri arasındaki tamirat faaliyetlerini göstermektedir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No: 6484).

4 — *Tamirat Defteri* : Vezir-i azam Mehmet Paşa tarafından Sayda ve Beyrut kalelerinin tamir ve termimine memur edilen dergâh-ı âli çavuşlarından Mustafa Çavuş'un 1025 ramazanı guresinden 15 Rebiülevvel 1026 gününe kadar vukubulan makbuzatiyle her gün verdiği ücret mikdarlarının cins ve yekûnlarını ihtiva etmektedir. (14×43) ebadında (88) sahifeden mürekkeptir ve 1028 Muharremi guresinde tanzim ve tertib edilmiştir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No: 1371).

5 — *Tamirat Defteri* : Hâlen İstanbul'da Eminönü meydanı ünvanıyla maruf olan Bâb-ı Şühud (= Çifut kapısı) civarında olup Mustafa Halife ve Kenan Beşe marifetleriyle tamir ettirilen anbar-ı cedid ile arpa ambarının tamirinde kullanılan kereste ve mühimmat-ı sairenin nevi ve mikdariyle bu yolda sarfedilen mebalîği havidir. (15×44) ebadında olup (3) sahifeden mürekkeptir. 13 Receb 1051 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No. 261).

6 — *İnşaat Defteri* : Valide Sultan'ın Boğazhisarı'nda bina ettirdiği kalelerin irad ve masraf müfredatını ihtiva etmektedir. (13×39) ebadında olup (26) sahifeden mürekkeptir ve 26 Zilhicce 1071 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No. 1372) (Ayrıca Bk: Silahdar Tarihi, I, 168-169).

7 — *Malzeme-i İnşâiye Defteri* : İstanbul'da Harc-ı Hassa emini Derviş Mehmet zamanında Edirne sarayında padişahla harem-i hümayun, Bâbüssaade ve Darüssaade ağaları için defter mucibince gurre-i Şaban 1076 - Zilhicce 1080 yılına kadar inşa olunan ebniye ve odalarla yeniden yapılan kiler, hamam ve sairenin levazım-ı inşâiye müfredatına ve mezkûr sarayın tamiratiyle Edirne, Yenişehir, Karaferye kazaları etrafında yol üzerindeki konaklarla köprülerin termimi için ithal ve sarf olunan mevad-ı inşâiye hesabatını ve sair bazı malûmatı ihtiva etmektedir. (13×41) ebadında olup (120) sahifeden mürekkeptir ve 1082 Muharremi guresinde yazılmıştır. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No : 2914).

8 — *Mesarif-i İnşâiye Defteri* : Banaluka kazasına tâbi olup evvelce tamamen yanan Gradişka kalesinin verilen emir mucibince yeniden tamir ve termimi esnasında sarfolunan muhtelif cins mevad ile bunların bedel ve tutarlarını ihtiva etmektedir. Sonunda Gradişka mütevellisi Ahmed'in tatbik mührü ile bir şerh mevcuddur. (15×43) ebadında olup (15) sahifeden müteşekkildir ve (1088) tarihlidir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No : 1370).

9 — *Tamirat Defteri* : (15×43) ebadında (546) büyük sahifeden mürekkeptir. 1095 ilâ 1115 tarihleri arasında muhtelif mahâl ve mevkilerde yapılan tamirat faaliyetlerini muhtevidir. Baş-Muhasebe kalemine ait olmak üzere Kolaşın, Pançuva, Midilli, Molova, Semendre, Karlıeli, İnebahtı, Seddüislâm, Azak, Kamanıçe, Mostar, Sancakburnu (İzmir'de), Bozcaada, Ağrıboz ve Karababa, Bağdad, Rodos, Sinop, Niş, Belgrad, Vidin, Kandiye, Hanya, Caber, Yayca, Resmo, İbrail, Sakız, Kılburun, Edirne, Sultaniye ve Temeşvar gibi muhtelif kalelerle Dicle, Âsi, Moruva, Meriç, Sava, Arda ve Tuna nehirleri köprülerinin ve muhtelif mahallere ait su ve haç yollarının ve furun, ahır, cami, palanga ve sairenin tamirlerine müteallik kayıtlarla keşif ve masraf cetvellerini havidir. Ayrıca içerisinde Kırkçeşme su kemerlerinin ve muhtelif bahçelerin tamiratına ait kayıtlar mevcuttur (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No: 3992).

10 — *Masarif-i Tamiriye Defteri* : Sadır olan ferman üzerine İstanbul harc-ı hassa emini Elhaç Musa efendi marifetiyle ve mimar Müizullah Ağa'nın defeteri mucibince İstanbul'da yeni ve eski sarayların yıllık mutat tamirâtı ve bahçe-i hassa ile sair bahçelerin mühimmatı ve muhtelif mesarifâtı ve Mehmet Paşa, Davutpaşa ve Çatalca bahçeleri kasırlarıyla İstanbul'da yapılan sair bazı tamiratın icrası ve Edirne'de sarayı hümayun ile teferrütatının ve Akpınar kasrının ve şikâr-ı padişahî münasebetiyle Edirne kilerinin tamir ve termimi ile mevacibat ve âdatın itası ve arzak-ı matlûbenin idharı için müşarünileyhin 1096 Cemaziyelevveli başlarından 1097 Rebiülâhiri sonlarına kadar hazineden aldığı ve sarfettiği mebalîğin miktar ve müfredatını ve görülen muhasebesini ihtiva etmektedir. (16×44) ebadında (144) sahifeden ibarettir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No: 7274).

11 — *Tamirat Defteri* : Sügur-ı İslâmiyeden olan Belgrad kalesi duvarları ile yağmurdan çöken Topmeydanı tabir olunan setlerin, yeniçeri ortalarına mahsus kışlakların, top arabaları ve kundakları

kârhaneleriyle diğer imalâthane, kale haricindeki saray, köprüler, cami ve sairenin keşifleri ile tamirleri için lüzumlu olan taş, kireç, kereste ve sair mühimmatın cins ve mikdarlarını havidir. Ayrıca Belgrad muhafızı Hasan Paşa'nın arzını ve mumailayhe bu yolda yazılan emirnameyi de muhtevîdir ve 10 Zilkade 1116 tarihlidir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No : 2445. Ayrıca Bk : Ky.Br. ve Ahk.Şk.Df.Ml.Df.Ts. No : 3439, Sh : 363).

12 — *Keşif Defteri* : Kafkasya'da kâin Acu kalesinin tamire muhtaç bulunduğu anlaşılmasına binaen Özi valisi Yusuf Paşa'ya hitaben sadır olan emr-i Âli mucibince mezkûr kale muhafızı Hasan Paşa ve ihtisas erbabı tarafından yapılan keşif defteri üzerine kalenin bina-emini Ebubekir ve lağımçı-başı Mehmet ağalar marifetiyle iktiza eden tamiratı ve ilâve-i inşaatı yapılmak için müfredatını ve zirinde Acu kalesi dizdarı Ahmet tarafından tasdikini ihtiva etmektedir. (21×60) ebadında olup (13) sahifeden mürekkeptir. 22 Zilhicce 1117 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df. Ts.No: 2541).

13 — *Tamirat Defteri* : İstanbul'da Sütlüce civarında Kara-ağaç nam mahalde Kara Yusuf'un emlâki kurbindeki bahçe-i hümayunun tarh-ü tanzimi ve Darüssaade ağası marifetiyle mevcut odalarının mükemmel surette tamiri ve bazı odalarla hamam ve abdesthanelerin ilâve-i inşaatı ve kaldırım ile su-yolunun, çeşmelerinin yapılması, bilâhare bir kasr-ı hümayun inşası ile tefrişi ve Eyübsultan yalı-i hümayunun ve sarayı cedidin tamiratı ve kezaîk Yusuf efendi bahçesi ile yalısında da bazı tadilât ve ilâvelerin icrası ve Bayazıd'da Darphane-i Atik arsasında inşa olunan fevkani mekteb ve sebil ile bunların mevkufatından olan Sırmakeş hanının ve Galata'da Gülnuş Emetullah Valide sultan vakfından bulunan cami ve çeşmesinin su yolu ile lağımının yapılması ve Molla Gürani'de Ayşe Sultan sarayının bazı tamiratı ile Sarayı Atik-i Mamurenin tecdiden tamiri ve adları yazılı daha bazı mahallerin tamiri için sarfolunan inşaat malzemesi ile verilen ücretlerin müf-

redatını ihtiva eylemektedir (13×33) ebadında olup (16) sahifeden mürekkeptir. 9 Rebiülâhir 1120 tarihlidir. (Bşb.Arş.Ml. Df.Ts. No: 1655).

14 — *Tamirat Defteri* : Meriç, Arda, Kirmasti, Altunsuyu (Kerkük'te) nehirleri ile İstanbul, Edirne ve İsakçı yolu üzerindeki bazı köprülerin, Ilgın ve Humus su yollarının, Bağdad'da Abdülkaadir-i Geylânî ve Çorum'da Suhayb-i Rûmî türbelerinin; İstanbul ve Edirne'deki sarayların; Diyarbakır, Boyâbad, Gelibolu, İbrail, Yanbolu, İnoz, Kesriye, Şhabeddin gibi bazı liva, kaza ve karyelerdeki camilerin; Draç, Limni, Bozcaada, Kıbrıs, Sakız, Delvina, İskenderiye, Bosna, Hersek, Batum, Amasra, Kırım ve Belgrad kalelerinin tamirlerine müteallik kuyudat, meşruhat ve ahkâm suretlerini ihtiva etmektedir. (16.5×43) ebadında (562) sahifeden mürekkeptir ve 1120 ilâ 1126 tarihleri arasındaki tamirat işlerini aydınlatmaktadır. Bu defterin (472) inci sahifesinde Baş-mimar Ali Ağa'dan bâhis kayıtlar, Osmanlı mimarisi tarihi bakımından önemli sayılabilir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 3882).

15 — *Keşif Defteri* : Edna nehri kenarında Hicrî 1188 tarihinde yeniden inşa olunan cisr-i kebir kalesi kapudanlığına tabi kale ve palankaların tamiratı için yapılan keşifle mevcut olan topların adedini ve cephanelerin beyanını ihtiva etmektedir. Defterin ziyri Kilis mirimiranı Ali tarafından tasdik edilmiştir. (15×42) ebadında olup 1124 tarihli olması kuvvetle muhtemeldir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1609).

16 — *Keşif Defteri* : Hersek livası dahilindeki Vileduşka, Otuğuşa ve saireden iabret tamire muhtaç kalelerin vaziyetleri dergâh-ı âli çavuşlarından Mustafa Çavuş mübaşirliğiyle ve marifet-i şer'ile ve mimarla diğer işe vükufu olan kimselerden mürekkep bir heyet tarafından tetkik edilerek tanzim olunan keşif defterinin Hersek mutasarrıfı Ebubekir imzasıyla hükümet merkezine takdim kılındığını muhtevîdir. (10×31) ebadında olup 1126

şabanı evâilinde tanzim ve tertip edildiği anlaşılmaktadır (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts; No. 1481).

17 — *Tamirat Defteri* : Hotin kalesinin tamiri için ¹ İstanbul'dan irsali ferman olunan neccar, hamamcı, lağımıcı, kireç-yakıcı, taşçı, kaldırımıcı, demirci, taşkırı-cı, madenci, su-yolcusu, bıçkıcı, duvarcı ve diğer bazı sanatkârlarla sair amelelerin adlarını, ücretleri mikdar ve yekûnlarını ihtiva etmektedir. Sonunda ser mimaranı hassa Mehmet Ağa'nın tatbik mührü mevcuttur. (16×49) ebadında olup (14) sahifeden mürekkeptir ve Hicrî (1128) tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1619).

18 — *Mesarif-i İnşâiye Defteri* : Kırım'da Ur kalesinin bazı kısımlarında yapılan tamir ve termimde sarfolunan mebâliğ ile bunların yekûnlarını ve nevelerini ihtiva etmektedir. Bu işe eski İstanbul defterdarı Abdluah Efendi memur edilmiştir. (15×40) ebadında olup 10 Şaban 1128 ilâ Zilhicce 1128 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1377 ve ayrıca bakınız: İcmal Defteri, 1378).

19 — *Tamirat Defteri* : Osmanlı devletinin satvet ve kudret-i askeriyesini muhafaza için memleketin muhtelif mahallerinde olup isimleri yazılı kalelerin ve binalarıyla teferrüatının ve bazı kışla ve köprüler ile yolların ve hayrat ve müessesat ebniyesinin ve sairenin ber-mucib-i keşif Hicri 1115 senesinde inşa ve tamiri hususunun mimarları nezaretinde icrasını ve iktiza eden mühimmat ve levazimatının mübayaa ve celb ve ihzariyle itasını ve mesarifat-ı vâkıanın kâh mukataalar bedelâtından ve kâh hazineden tesviyesini ve buna müteallik yazılan tezkire kayıd-larını ve bâhis mevzuu kalelerle sairenin tamiriyle müdafaa ve mevcudiyetleri esbabının istikmalini ve bu uğurda verilen ücretlerle ihtiyar edilen mesarifatin nevi ve mikdarlarını ihtiva etmektedir. (17×45) ebadında (568) sahifeden ibarettir. 11 Şevval 1130 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 4355).

20 — *Tamirat Defteri* : Serhad şehirlerinden Vidin ve Niş Kaleleri ile ² Karadeniz sahilindeki Faş, Sohum, Soğucuk Kalelerinin muhtelif tarihlerde muhtelif sebebler tahtında yıkılmış ve ya hasar görmüş olması hasebiyle yahud lüzumuna binaen müceddeden bina ve tamir edilmeleri hususunda ve buralarda saray, kışla, anbar ve saire gibi binaların inşaatı ve tamirâtı hakkında mahallin muhafızına, kadısına, bina eminlerine, mimarlarına ve bu işlerle alâkalı diğer zevata hitaben yazılmış hüküm ve emr-i şerif suretleriyle bu kalelerin tamir ve techizi için lâzım olan malzeme ve harcların ve ustaların ne-relerden getirildiklerine dair kayıtları, malzeme ve nakliye masraflarını, bahalarını, usta ve amele ücretlerini mübeyyin muhasebe icmallerini, bu kalelerin mezkûr tarihler arasında geçirdikleri çeşidli safahatı, yine bu kalelere tayin edilen askerelerin nevi ve mikdarlarını, iâşe ve ibatelerine mütedair kuyudatı ve sair malûmatı ihtiva etmektedir. (16×43) ebadında (1058) sahifeden ibaret muazzam bir ana kaynaktır ve 1131 ilâ 1205 tarihleri arasındaki tamirat faaliyetlerini aksettirmiş bulunmaktadır (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 5340).

21 — *Tamirat Defteri* : Niğde'nin Muşkra ve Ürgüb karye ve kazalarıyla Kudüste vaki Mescid-i Aksa ve Sahratül-müşerreffe, Şam'da vaki Camii Emeviye, Humus, Zambakiyye, Trablusşam, Hayfa, Bağdat, Basra, Musul, Tebriz, Gence, Tiflis, Gürcistan'da Anakra, Gence, Hemedan, Erdebil, evan, Ahışa, Azak, Acu, Kılburun, Ur, Batum, Trabzon, Sivas halalisinde Hacıhamzalı ve Kağal, Bozca-

1. Hotin kalesinin tamirâtı için Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. 1940 ve 1368 leri ve 1368 i incelemek icab eder. Keza aynı arşivde ayrıca bir arizayı görmek gerekir (Cevdet Ts. Nafia kısmı, No: 2185). Maliye Defterleri Tasnifinde gurrci Z. 1177 - Gayei R. 1181 tarihli 22 sahifelik 1940 No. 11 defter oldukça faydalıdır.

2. Başbakanlık Arşivinde bulunan 1135 tarihli bir irad - Masraf defterinde (Ml.Df.Ts. No: 4712) Rumeli valisi Abdullah Paşa zamanında Niş kalesi bina edilirken kullanılan muhtelif cins inşaat malzemesinin mikdar ve bedellerini, nakliye ücretlerini, mimar, müteahhit ve kâtiblerin istihkaklarını kireç yakıcılarla taşkırıncıların, duvarcıların, hamalların ve diğer amele ve ustaların tayinat ve ücretleri tesbit edilmiş bulunmaktadır. *

ada, Teke'de Kekün, İskilip, Kilidülbahir ve Seddülbahir, Iğın, Edirne, Ergene köprüsü, Sultanhisarı, Limni, Sakız, İnoz, Hotin, Özi, Akıntıburnu'nda Kalei Cedid, Sarıburun ve Halkalı Pınar, Bender, Vidin, Evreşe, Bosna'da Kilis, Bihke, Novi, Banaluka, Yenipazar, Yayca, İzvornik, Kızılhisar, Kıbrıs'ta Lefkoşe, Tuzla (Larnaka), Magusa; Girid'de Kandiyе, Hanya, Resmo; Nigebolu, İnebahtı gibi muhtelif mahallerde bulunan ve tamire muhtaç durumda bulunan kale ve kasabaların ebniyeleriyle müstemilât ve teferruat-ı sairesinin, su yollarının, palanga ve tabyalarının ve bazı camilerle minarelerinin, köprülerin, İstanbul, Gelibolu ve Selânik baruthanelerinin ve sair bazı müessesatı resmîyenin vukubulan tamirat ve termimatını ve bazılarına yapılan ilâve-i inşaatı ve bunların ustalarıyla amelelerine verilen ücretlerle mübayaa edilen muhtelif ecnasda malzeme ve mühimmatın bedellerini ve matlub tamiratın ifası için kadı, serasker ve diğer alakadarlara yazılan hükümleri ve emirleri ve tatbik edilen nakliyat ve sevkiyat masraflarıyla mimarların harcirahları için verilen mebalîği ihtiva etmektedir. İçerisinde Hassa Başmimarı Mehmet Ağa'nın adı sık sık geçmektedir. (18×46) ebadında olup (660) sahifeden ibarettir. 1133 - 1156 tarihlerine tekabül eder (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 7829).

22 — *Mesarif-i Tamiriye Defteri* : Muhasebe-i Evvel kalemi ümür ve hususatı ile ilgili olmak üzere İstanbul'da Hamidiye imareti ebniyesi lâzimesi ile Beylerbeyi camii inşasına, Makrihora canibinden katolunan küfeki taşının mütadı kadim üzere terbian hesabı ve fiatına, Tekirdağı iskelesi tamirine, İskender Çelebi baruthanesindeki tamirata, Kasımpaşa camininin tamirine, Yalova kasabası kurbinde akan nehirde binası müsammem kâğıt kârhanesine iktiza eden kereste, mühimmat ve levazımatı saireye, yanan sarachenenin tamir ve ihyasına, Yedikuledeki tamir işlerine, Tophane çeşmesi ile su yolları inşasına, Üsküdar çeşmesine, yangın vukuunda hazır bulundurulacak neccar kalfalarıyla neccar taifesinin adlarına,

Gümrük-emini marifetiyle Eyüpte bina olunan Davudpaşa yalısı ile Rami çiftliğindeki kasrın inşası masraflarına, Başmimar Mehmet Ağa marifetiyle Saray-ı Cedid'de yapılan tamirat-ı muhtelif keşifname ve hesaplarına, kale duvarında olan kâriz ve pençerelerin ref'i ile duvar ve hendekler için verilen emri şeriflere; Sadâbad, Şerefâbad, Emnâbad ve saireye, İstanbul'da inşaat ve tamiratla ilgili doğramacı, oymacı, döşemeci, tuğlacı, kireççi, kiremitçi, sıvacı, horasancı, boyacı, bağdanacı, camcı, lağımçı ve nakkaş esnaf ve sanatkârlarına ait bir takım siyakat kayıt ve şerhleriyle keşifname, hüküm ve saireyi ihtiva etmektedir. (16×44) ebadında (808) sahifeden ibarettir. 23 Zilka'de 1134 ilâ 16 Rebiülevvel 1197 tarihleri arasına tekabül etmektedir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 8947).

23 — *Inşaat Defteri* : Mimar Mehmet Ağa'nın nezareti altında Hotin kalesinin duvarlarının kârgir olup eksik kalan sair ebniyesiyle aksamının inşası hizmetinde istihdam olunan neccarın, arabacılar, taşçılar ve lağımçılarla sair amelenin ücretlerini ve bu uğurda ihtiyar edilen mesarifatın müfredatını ihtiva etmektedir. (18×42) ebadında (12) sahifeden mürekkeptir. 1134 Zilhiccesi guresinde tanzim edilmiştir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1368).

24 — *Tamirat Defteri* : Eyübsultan'da vaki Sultan Sarayı harem ve Enderun kısımlarıyla yeniden inşa olunan kasrı hümayun³ da sarfolunan kereste, çivi, boya, doğramacı ve çilingir âlâtı ve müteferrik eşyanın cins, miktar ve bedelleri ile bunların umumî sarfiyat yekûnlarını ve neccaran ile marangoz, ırgad, camcı, lağımçı, doğramacı, sıvacı, nakkaş, kafesci ve şahmerdancı ücretlerini ve bunların umumî sarfiyat tutarlarını havi bulunmaktadır. Mezkûr defterde sarayın tamirâtı esnasında ince ve kaba horasan ile taş, kireç, kiremit, muhtelif enva'da tuğla, mermer kireci, alçı, künk, mütenevvi taşlar,

3. Başbakanlık Arşivinde kayıtlı bir muhasebe masraf defterinde (Ml.Df.Ts. No: 1968) Eyüb'te yalı inşası için lüzumlu kereste bedellerine ait hisabat görülmektedir.

kafes, beziryağı, keten, kurşun gibi mevât kullanıldığı ve bundan başka perdecibaşı marifetiyle de perdeler tamir edildiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Bundan başka yeniden inşa edilen kasırda ise ferma-ı âli üzere mütenevvi ecnasda kereste ile çivi, renkli boyalar, çilingir âlâtı, tuğlalar, alçı, cam, kiremid, yaldız deveboynu, bezir yağı, muhtelif ecnasta taş, yağlı kireç, ince horasan, kullab, künk, keten ve kendir gibi çeşidli malzeme bulunduğunu görüyoruz. Bu esnada inşaatta sanatkârlarla amelenin neccarlardan, ırgadlardan, hammamcılardan, sıvacılardan, taşçı, nakkaş, suyolcusu, kafesci, bahçivan, doğramacı, camcı, şükûfeci, lağımçı ve çakılçılardan mürekkep olduğu anlaşılmaktadır. (16×43) ebadında (8) sahifeden ibaret olup 1135 Ramazanı içerisinde tanzim edilmiştir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 5478).

25 — *Malzeme-i İnşâiye defteri* : Galata voyvodası Elhaç Ahmet Ağa marifetiyle Sadabad'da inşa olunan saray ile cami, matbah, koğuş ve sundurmalara gemilerden alınan muhtelif cins ve mikdardaki kereste ile çivi, taş, tuğla, boya, kireç, horasan ve diğer malzemenin cinslerini ihtiva etmektedir. (15×42) ebadında olup (33) sahifeden ibarettir. 20 Zilhicce 1137 ilâ 12 Şaban 1138 tarihleri arasında tanzim edilmiştir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1282).

26 — *Malzeme-i İnşâiye Defteri* : Faş kalesi ebniyesi için Cebeci-başı olan Hüseyin, İbrahim ve Ahmet ağalar vasıtasıyla alınan muhtelif cins malzeme ve mühimmat ihtiva etmektedir. (15×44) ebadında olup (16) sahifeden mürekkeptir. Gurre-i Receb 1137 ilâ Gaye-i Cemaziyelâhir 1141 tarihlidir. Bu defterin 1359 numaralı amele ücreti defteri ile alâkası olsa gereklidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No : 1362).

27 — *Mesariî-i İnşâiye Defteri* : Karadeniz canibinde müceddeden bina olunan Sohum kalesinin vekili bina olan Faş muhafızı Mirza Mehmet Paşa emriyle idaresine memur edilen Mustafa Efendi'nin lüzumlu sarfiyata ait malzeme cins,

mikdar ve tutarı ile usta ve amelelerin isim ve adetlerini ve diğer hususâtı ve muamelatı muhtevi bulunmaktadır (21×46,5) ebadında olup 1138 safer guresinden gayesine kadar muhtelif yerlerdeki inşâî faaliyetlere ait masraf kayıt ve muamelelerini havi bulunmaktadır (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1141).

28 — *İnşaat Defteri* : Müceddeden bina olunan Faş kalesi ebniyesi için sefain ve melekse kayıklarıyla Hopa ve havalsinden ve çerniklerle Gürcistan tarafından azar azar gelüp mübayaa olunan bina ve kireçtaşı mikdarını ihtiva etmektedir⁴. Defterin baş tarafı Faş kadısı Ali Efendi tarafından tasdik edilmiştir. (16×41) ebadında olup gurre-i Receb 1138 gaye-i Safer 1139 tarihleri arasında tanzim edildikleri anlaşılmaktadır (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1477).

29 — *Amele ücretleri defteri* : Müceddeden bina ve ihya olunan Faş kalesinin 1139 senesi Rebiülevvelinin guresinden aynı yıl Şabanının nihayetine kadar süren altı ay zarfında kışlamakta alıkonulan neccar, duvarcı, kireççi, lağımçı, arabacı, demirci, baltacı ve sairenin ay ay müstahak oldukları ücret-i yevmiyeleriyle çalışmadıkları günlere ait eyyam-ı hâliyenin ücret mikdar ve tutarlarını havidir. Burada Hüseyin Ağa adlı bir zatın mezkûr kalede çalıştığı tesbit edilmiştir. Bu

30 — *Tamirat Defteri* : Vidin kalesinin defterdar ve bina-eminî Elhac Hasan Ağa marifetiyle Şarapnel hendeki ve sair duvarlarının yeniden binası için 4 Şevval 1139 dan 7 Rebiülevvel 1140 tarihine ka-

4. Başbakanlık Arşivinde Faş kalesi tamirâtı ile ilgili iki yeni icmal defteri zuhur etmiştir. Birisi gaye-i Safer 1139, diğeri ise gaye-i Şaban 1142 tarihlidir. Sekizer sahifeden ibaret olan defterlerden birincisinde mezkûr kalelerde istihdam olunan neccar, duvarcı, taşçı, kireççi, demirci, vesairenin adet ve yevmiyelerini ve ücretlerine mukabil vaki olan tediyatla fazla mehuzatın defter mucibince teslimini havidir ve yukarıda kadı Ali'nin tasdikini hamildir. İkincisinde ise aynı kalede yeniden inşa olunan minare ve hamamla sair mebaninin ve su yollarıyla acı su kulesinin onarımı için sâdir olan ferman mucibince kullanılan muhtelif amelenin ve gönüllüyanın marifet-i şer'ile ödenen yevmiyelerini ve sair ücretlerini havi olup Faş kadıları Ali ve Ahmet efendiler taraflarından musaddaktır.

müddet zarfında bina-eminliğini Faş kalesi kadısı Ali Efendi ifa etmiştir. dar vuku bulan makbuzat, ucurat ve ihracat müfredatını ihtiva etmektedir. (15×45) ebadında olup 12 Rebiülevvel 1140 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1363 ve Silahdar Tarihi II, 54. Bundan başka ayrıca aynı tasnif gurubunda 1018 ve 1028 no.larda kayıtlı bulunan icmal defterine ve muhasebe defterine bakılmalıdır.).

31 — *Mesarif-i İnşâiye ve Tamiriye Defteri* : Kafkasya'da deniz kenarında kâin Soğucuk kalesinin duvarlarıyla kapu, cami, hamam, dükkân, konak, kışla ve evlerinin mezkûr kale mimarı Yakub Ağa ve Corci, Nikola ve Yorgi kalfalar marifetiyle yapılan tamirat keşfini ihtiva etmektedir. Sonunda bu hususa ait bir de şerh vardır. Ayrıca mezkûr kale kadısı İbrahim'in de tasdik mührü görülmektedir. (16×43) ebadında olup (29) sahifeden müteşekkildir. Hicrî 1140 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1367).

32 — *Malzeme-i İnşâiye Defteri* : İstanbul'da Demirkapı civarında ferman ile yeniden bina olunan Sarayı hümayun ile Sultan Sarayı binası için bina emini Mehmet Ağa marifetiyle satın alınan muhtelif cins keresteler ve çiviler ile kireç, alçı, tuğla, horasan, kiremit, mermertaşı, moloz taşı, cam ve sairenin müfredatını ihtiva etmektedir. Ayrıca ameale ücretleri de kayıtlı bulunmaktadır. (16,5×43) ebadında olup (30) sahifeden mürekkeptir. Ve 18 Muharrem 1140 tarihlidir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1313).

33 — *Msarif-i İnşâiye ve tamiriye defteri* : Batum civarındaki Faş (yeni adı Poti) kalesiyle sair ebniyesinin tamirâtı için muhtelif tarihlerde vukubulan masrafların müfredatını ihtiva etmektedir. (15×42) ebadında olup (40) sahifeden mürekkeptir ve 12 Receb 1141 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No. 2669).

34 — *İnşaat Defteri* : Faş kalesi muhafazasında bulunan neferat tayinatının Trabzon'da İmam-zade'den mübayaa edildiğini ve on bin kile buğdayın Rumeliden gönderildiğini ve Trabzon kazalarından rençberan ve melekse kayıklarının müba-

siri Mehmet Ağa marifetiyle tevziatı ve tayinatı için miri habbaza verilen dakiki ve bina emini Yusuf Ağa'nın makbuzat ve tayinat icmalini ve tevzi olunan cizye bakiyesini ve bina için taş ve kireç mübayaatını ve binaya nâzır tayin olunan İsmail Ağa'nın mehuzatını ve Faş kalesi anbarından peksimet tevziatını ve bazı kimselere temessük ile verilen akçaları ve bina emini Yusuf'un mukataa ve bedeli nüzl ve avarız malından makbuzatıyla mevacib tevziatını ve kale-i mezbur inşaatı için İstanbul'dan gönderilen mühimmat ve ameleyi ve sair daha bazı malûmatı ihtiva etmektedir. (15×42) ebadında (76) sahifeden mürekkeptir ve Hicrî (1142) tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1478).

35 — *Keşif ve Tamirat Defteri* : Sadır olan ferman mucibinde Tiflis muhafızı İshak Paşa marifeti ve mübaşir tayin olunan dergâh-ı âli gediklülerinden Hüseyin Ağa'nın ve marifet-i şer' ve hassa mimarı hülefasından Hüseyin Halife marifetiyle Tiflis, Küri ve saire kalelerinin muhtac-ı inaş ve tamir olan mahal ve mevaziinin ve mesarif-i lâzimesinin tasrihiyle alet tafsil yapılan keşfinin ve asitaneî Saadetten lüzum gösterilen bazı mühimmatın cins ve mikdarına âit kayıtları muhtevi bulunmaktadır. (22×62) ebadında olup (4) sahifeden ibarettir. 17 Ramazan 1142 tarihlidir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 18393).

36 — *Keşif Defteri* : Girid'de Kandiyeye kalesi muhafızı vezir Elhaç Hüseyin Paşa tarafından tayin olunan dergâhı âli müteferrikalarından Elhaç Ali Ağa ve Hassa mimarı Yusuf Halife ve Girid defterdarı Elhaç Mahmud Bey ve saireden mürekkep bir heyet tarafından bittetkik tanzim edilen Kandiyeye kalesi ile müste-

5. Aynı tasnif, No: 1016 (Ayrıca Bk: Silahdar Tarihi, 1, 423, 435, 480, 483, 511, 517; 525; 528; 538; 654. Daha evvel vuku bulan Kandiyeye Kalesi tamiri sırasında muhtelif zevata hazineden Abdi Halife kaimesi mucibince verilmesi emrolunan inam sırasında mimar Şamlıoğlu'na ve bazı necarlara Kandiyeye Kalesinde Hüdavendigâr camii hademeleriyle bazı taşçılara inam bahası tediyeye edildiğini Bâbı Defterî vesikaları arasındaki 23 Şaban 1080 tarihli bir hazine tezkeresinden öğreniyoruz.

gallat ve teferruatının tamirine dair keşif defteridir⁵. (16×42) ebadında olup (26) sahifeden mürekkeptir ve 28 Muharrem 1146 tarihinde tanzim edilmiştir (Bşb. Arş.Ml.Df.Ts. No: 2304).

37 — *Keşif ve Tamirat Defteri* : Bosna'da Cisir-i Kebir, Mostar, Bihke, Ehlune, Banaluka, İzvornik, Rumeli'de Edirne, Sultanhisarı, Ruscuk, Özi, Bender, Varna, Belgrad, Kavala, Hotin, Yerköyü, Kırım'da Toprak, Kaleicedid, Kılburun; Taman kazasında Temerek; Anadolu'da Kars, Van, Bâyezid, Hasankale, Sivas, Musul, Haleb, Payas ve adalardan Sakız, Bozcaada ve saire gibi kalelerin müceddeden bina, tamir ve tekmili için tabi oldukları eyâlet valilerine, defterdarlarına, ağa ve zabitlerine hüküm suretleri mevcud olup bu işlere dair mesarif mikdarlarıyla muhasebe icmalleri ve kuyudat-ı saireyi ihtiva etmektedir. (19,5×45,5) ebadında olup (706) sahifeden mürekkeptir. Zilhice 1147 ilâ Zilkade 1173 tarihleri arasındaki keşif ve tamirat faaliyetlerini aksettirmektedir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No : 3609).

38 — *Tamirat Defteri* : Davudpaşa sarayı hümayunun tamirâtı için hazinesi âmireden alınan mebalîğ ile keresteci Arab-oğlu tarafından gelen kereste, çivi ve levazımat-ı sairenin müfredatını ihtiva etmektedir⁶. (15×42) ebadında (42) sahifeden mürekkeptir. 1150 yılı Cemaziyevvel guresinde tanzim edilmiştir. (Bşb. Arş.Ml.Df.Ts. No: 1257).

39 — *Keşif ve Tamirat Defteri* : Edirne kasrı hümayununun Silahdarağa daireleriyle arz odaları ve sair adları yazılı bölümlerinin tamiratına dair keşfinin icrasıyla 12115 kuruşa bâliğ olduğunu havidir. Defterin ziri Hassa Baş mimarı Elhaç Mehmet Ağa tarafından musaddaktır. (21×55) ebadında olup (12) sahifeden mürekkeptir ve 2 Cemaziyevvel 1150 tarihlidir.

40 — *Tamirat Defteri* : Gekbuze'den Konya, Adana, Beylan, Haleb tarikiyle Şam'a kadar hüccacı müslüminin güzër-

gâhına tesadüf eden isimleri ile mevkileri muharrer caddelerin bozuk olan mahalleleriyle köprüler, camiler, müstemilâtiyle vakıf hanlarla hamam'lar ve bunlara cari su yolları uzun zamandanberi tamir görmedikleri için müşrif-i harab bir hale gelmiş olduklarından mezkûr âsar ile hayratın tamirâtı için muhitinde bulunan ahali-i mahalliyenin malî ve bedenî yardımlarına ilâveten Baş-Muhasebe'den de 1142 senesinde vuku bulan sarfiyatın müfredatını ve bu bapta icab eden evamir ile tekiye tezkireleri kayıplarını ve mimarlarıyla mübaşirlerinin isimlerini ve muhasebelerini ihtiva etmektedir. (15×44) ebadında (152) sahifeden mürekkeptir. 9 Rebiülevvel 1152 tarihlidir. (Bşb.Arş.Ml.Df. Ts. No: 3172).

41 — *Tamirat defteri* : Uzun zamandanberi metrûk olmak hasebiyle müşrifi harab olan Edirne'de vaki saray ve müstemilâtı ve sadrazam, rical ve erkânı saltanat meskenleri, yeniçeri kışlaları ve cebhane ve topçu ve arabacı kârhaneleri ve bilcümle tavaif-i askeriye ve hademeler binalarının ve Sultan Ahmet vakfından zahire anbarı olarak kullanılan Ayşekadın hanının imarı ve defterdarlık ve Ağa kapısı'nın ve Meriç nehri üzerinde vaki Cisir-i sani ve cisri salis ve tahta köprülerin ve cisri Mustafa Paşa'nın ve saray bahçeleri dahilindeki köprülerin ve oda yapılıp badehu muhterik olan Paşa kapısı'nın resmî cedid üzere tamirleri ve Sultan Selim tarafından isale edilen Saruhan çiftliği dahilindeki ma-i leziz ve lağımlarının ve saray ve kışlalara ve emakin-i sairede olan su yollarının ve Edirne'de tarikat-i Gülşeniyeden Himmetsede zaviyesinin Hicrî 1171 den Hicrî 1250 tarihine kadar sınıni muhtelifede yapılan tamirleri hakkında sadır olan evamir-i şerife ile 1171 de

6. Mütferrika - Fekete tasnifine dahil bulunan 4092 No. lı vesikada Davudpaşa köşküne dair kayıtlara rastlandığı gibi Başbakanlık arşivinde 4967 No. da kayıtlı bir muhasebe defterinde dahi Davudpaşa bahçesi tamirat masrafları tesbit edilmiştir. Bundan başka 2126, ve 778 No. lı icmal defterlerinde de Davudpaşa bahçesine ve ebniyelerine dair bazı mühim bilgiler görülmektedir. Keza Bâbi Defteri vesikalari arasında mimar-ı sabık Hafız İbrahim tarafından verilen bir arzihalde buranın 1188 Muharremi içerisinde tamiri yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hassa ser mimar-ı sabıkı Hacı Mustafa ve 1172 de ser-mimar-ı hassa Hafız Hacı Ahmet ve 1177 de binnefsi Edirne'ye azimet ederek müderris Hacı İbrahim ile maan ser mimar-ı hassa Mehmet Tâhir Ağaların ve sair mimar halifelerinin vücuda getirerek Baş-Muhasebe'ye kaydedilen keşif defterlerinin suretleri ve yapılan işlerin ve muktazi amele ile taş, kereste ve sair malzeme tedariki için alınan tedbirlerin ve masraflarının ve bu hususlarda tayin olunan bina eminleriyle bunlara verilen mebalîğin ve tamirat-ı mütemadiye için muafiyet kaydıyla tayin edilen memmetçilere ait berat kayıtlarını muhtevidir. (15×44) ebadında (252) sahifeden mürekkeptir. 25 Şevval 1171 - 13 Zilka'de 1250 tarihleri arasına tekabül eder (Bşb. Arş.Ml.Df.Ts.No: 10361).

42 — *Malzeme-i İnşâiye Defteri* : İstanbul'da Lâleli Çeşmesi kurbinde inşa edilen cami ebniyesi için Karadeniz Boğazındaki adları yazılı kiremitçi fırınlarıyla yine isimleri muharrer horasancı ve Makriköyü ve Mevlevihane kapısı civarındaki moloz taşçısı dükkânlarından mübayaaya ve iştirâ olunan horasan, moloztaşı, ham kireç ve sairenin cins, mikdar ve teslimat hesaplarını ihtiva etmektedir. (15×42,5) ebadında olup (127) sahifeden mürekkeptir ve 1173 - 1174 tarihleri arasında tanzim edildiği anlaşılmaktadır (Bşb.Arş. Ml.Df.Ts. No: 5527. Ayrıca Bk: Muhasebe Masraf Defteri, No: 1326).

43 — *Tamirat Defteri* : Hotin kalesinin⁷ imara lüzum hasıl olan bazı mahallerinin ferman ile bina emini tayin olunan dergah-ı âli müteferrikalarından Şirin Ali Ağa marifetiyle yapılan masraflarıyla alınan çeşitli tamirat malzemesi ve içlerinde Hassa mimarî hülefâsından Esseyid İbrahim Halife, kale muhafızı Abdi Paşa ve kale ağası olan eski kul kethüdası Süleyman Ağa gibi bazı zevatın bulunduğu bir heyet vasıtasıyla yapılan keşif ve tahririni havidir. (16×42) ebadında (22) sahifeden müteşekkildir. Gurre-i Zilhicce 1177 ilâ gaye-i R 1181 tarihleri arasında tanzim edilmiştir (Bşb.Arş.Ml.Df. Ts. No: 1940).

44 — *Keşif ve tamirat Defteri* : Şam'da evvelce zelzeleneticesinde bazı aksami Harab olan Süleymaniye, Selimiye, Emeviye camileriyle Şam kalesinin tamirleri için yapılan muhtelif keşifleri; Bender ve Kırım civarında Ur, Hotin, Akıntıburnu, Kefe civarında Ribat, Ruscuk, Şehirköyü, Sayda, Bağdad, Basra, İsakçı, Tulçı, Midilli, Libni, Sakız, Bozcaada, Malkara, İnebahtı, Sultanhisarı, Soğucuk, Temrek, Acı, Sohum, Atina, İnoz, Kars, Adakebir, Fethiislâm, Bosna, Kılburun, Bayezid, Benefşe, Kili, Antalya, Ağrıboz, Bolu, Özi, Mağnisa, Rodos, Vidin, Gradiška, Gördes, Muton, Kron, Gelibolu, Seddülbahir, Kilidülbahir, Niğebolu, Banaluka, Bar, Ülgün, Kartal, İbrail, Yerköyü, Samsun, Sinop, Ustrumça, Sokul, Podguriçe, Varna, Ahıska, Selânik Hırsova, Çorlu, Tamanca, Silistre, Penipazar, Balyabadra gibi kaleler derunundaki cami ve sairenin keşif ve tamirlerini; Divriki'de Fırat, Edirne ve İbsala'da Meriç köprülerinin ve İki-kuyulu derbendi ile Anavarın su yollarının, Kirazlı madenleri odalarının ve İstanbul - Edirne yolunun tamir ve inşaları hususunu havidir⁸. (16×44) ebadında olup (906) sahifeden mürekkep muazzam bir ana kaynaktır. 1178 ilâ 1179 tarihleri arasındaki mimarî faaliyetleri göstermektedir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 3160).

45 — *Keşif ve tamirat defteri* : İstanbul ve Edirne'de evvelce muhterik olan yeniçeri odalarının, İKırşehir'de Hacıbektaş, Rum-kale'de Sa'd ibni Ebi Vakkas, Konya'da Mevlâna Celalüddin-i Rûmî, Tarsus'ta Hazret-i Danyal türbelerinin; Lârendé'de Yunus Emre Hanıkahnının, Sofya'da Siyavuşpaşa, Ulukışla'da

7. Ayrıca Maliye defteri arasında bulunan 1619, 1368 ve 1369 No. lı tamirat defterlerine bakınız. Bundan başka Hotin kalesi tamiri ile ilgili olmak üzere Cevdet - Nafia kısmı, No. 1185 deki 18 c 1181 tarihli arızada (Hotin kalesi tamirine memur bina - emini Esirî Mehmet Ağa'nın Temeşvar kapısı üzerinde kâin ve ahalinin gelip geçmelerine yararlı olup yağmurların tesiriyle tamire muhtaç olan büyük köprüyü dahi kışın yaklaşmasından evvel tamir etmesi için emir itası istihamının bulunduğu görülmektedir.

8. Edirne'de Üçşerefeli cami ile Ayşekadın hanı tamiratı keşiflerine ait kuyudat ve muamelâtı ihtiva etmekte olduğu gibi (sh: 416-600) muhtelif yerlerinde ayrıca Mimar İsa, Abdullah ve saire gibi sanatkarların hayat ve faaliyetlerine ait hükümler görülmektedir.

Çifte ve sair hanların, Uluborlu'da Sultan Alaüddin, Konya'da Sultan Selim, Kırşehir'de Hacı Bektaş camilerinin, Kudüs'de bazı mescid ve mahallerin; Galata mevlevihanesinin; Saddülbahir, Nigebolu, Bender, Özi, Hotin, Akkerman, Ağriboz, Silistre, Kili, Hırsova, Ruscuk, İbrail, Tolçi, İsakçi, Yerköyü, İsmail, Gelibolu, Bal-yabadra, İnebahtı, Bosna, Bozcaada, Sakız, Girid, Soğucuk, Kars, Erzurum, Musul, Karadenizboğazı, Şam, Mora, Varna, Bihke, Ahıska, Dobnice, Ardahan, Samsun, Sinop, Trabzon, Limni, Amasra, Kavalalı, Vidin, İskenderiye kalelerinin ve mezkûr mahallerdeki cami, karakolhane, köprü gibi bir çok asârın inşaatına veya tamiratına müteallik kuyudatı, ahkâm ve meşruhatı ihtiva etmektedir. (18×45) ebadında olup (1188) büyük sahifeden mürekkeptir. 23 Ca 1189 ilâ 6 Muharrem 1206 tarihleri arasındaki mimarî ve inşâ faaliyetleri bize vesikalariyle birlikte aksettirmektedir. İhtiva ettiği yeni bilgiler sebebiyle çok kıymetli bir arşiv kaynağı addedilmeye lâyıktır (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 3162).

46 — *Tamirat Defteri* : Bina-eminî tâyin olunan sabık cebeci-başı Hacı Süleyman Ağa tarafından muhterik olan (25) adet yeniçeri kışlasının gayr-i ez mütebaki kereste baha ve eşya-i saire işbu müfredat defteri mucibince tamiratına sarf edilen ve keşiften hariç yeniden yaptırılan kurşun puşide saçak masraflarının zimmet kaydedilen meblâğdan mahsubundan sonra geri kalan matlûbunun Başmuhasebe'ye kayd ve suret-i muhasebe itasına dair müfredat kayıtlarını muhtevi bulunmaktadır. (16×43) ebadında olup (12) sahifeden mürekkeptir. 1193 ilâ 24 Ramazan 1194 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 19534).

47 — *Tamirat Defteri* : Tulumbacı taifesinin deniz aşırı yerlerdeki yangınlara gidebilmeleri için iki ateş kayığının tahsisi, Karadeniz boğazında tabyalar inşası, Liman-ı Kebir tabyasında kışla, ev ve cami-i kebir yapılması, Karadeniz boğazında Poyrazlımanı kalesinin inşası, Anadolu tarafında Yûşa, Rumeli yönünde

Kilyos, Garipçe, Liman-ı kebir kalelerinin su yolları yapılması, Tersane-i Âmir'e büyük havuz inşasının İsveçli mühendise havalesi, Tersane'de inşasına başlanan büyük havuzun kereste ihtiyacı, Rumeli fenerinde eski fener kalesinin inşaat masrafları, Ayasofya camii kurbinde Zeyneb Sultan sarayının bina ve su yollarının tamiri, kasrı hümayun, Hasoda ve Harem dairelerinin bina ve tamirleri, Büyükdere'de küçük ve büyük bendlerin tamir ve tecdidi, Anadolu ve Rumeli kavaklarında iki kalenin inşası ve saire hakkındaki kuyudatı ihtiva etmektedir. (17×43,5) ebadında (1003) sahideden ibarettir. 9 Şevval 1197 - 4 Rebiülahir 1211 tarihleri arasındaki tamirat faaliyetlerini aksettirmektedir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 8953).

48 — *Mesarif-i Tamiriye Defteri* : Genel olarak iskele ve köprülerin tamirat işlerine teallük eden bu defterde sermimaran-ı Hassa Hacı Bekir Ağa marifetiyle yapılan Unkapanı, Defterdarburnu, Bebek Kasrı, Büyükdere, Hünkâr iskelesi, Sultaniye bahçesi, Göksu kasrı ve Ayazma sarayında ve sandal-ı hümayun ve ağa iskelelerinin ve Haydarpaşa ve Fenerbahçe kârgir iskelelerinin ve Baltalimanı, Büyükdere, Çubuklu, Sultaniye, Göksu, Küçüküsu, Haydarpaşa, Davudpaşa, Vidos ve Baruthane köprülerinin ve Dolmabahçe ve Göksu rıhtımlarının masraflarına ait müfredat kayıtları göze çarpmaktadır. Alt tarafından bir miktarının harap olduğu müşahede olunmaktadır. (17×46) ebadında olup (5) sahifeden mürekkeptir ve 25 Zilhicce 1203 tarihinde tanzim edildiği tahmin olunmaktadır (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 19602).

49 — *Mesarif-i Tamiriye Defteri* : Memleketin muhtelif yerlerinde bulunan Osmanlı kalelerinden Anapa, İsmail, Hotin, Akkerman, Gelibolu, Varna, Erzurum, Kars, Basra, Seddülbahir ve Kandiyeye kaleleriyle sair bazı kalelerin yapılan keşifleri üzerine tayin olunan bina emirleri ve mutemetleri marifetleriyle kale ebniyeleri, cebehaneleriyle istihkâmları, palankaları ve zahire anbarları ile kuleleri ve camileriyle su yolları ve kışlakları ve sair

aksamının tamiri ve ilâve-i inşaları ile termimi için mutemetlerin makbuzatından mimarlarıyla inşaat memurlarına verilen maaşat ve tayinatı ve ustalarıyla amelelerine verilen ücuratın ve taş, tuğla, çivi ve saire gibi mühimmat ve levazımın mübayaası için sarfolunan ve mezkûr malzemenin nakliye ve hamaliyelerine verilen mebalîğin mikdar ve müfredatını ve sarfiyatı için muhtelif tarihlerde muhasebeden yazılan tezkire ve suretlerin kayıtlarını ve daha sair bazı malûmatı ihtiva etmektedir. (18 × 47) ebadında olup (1444) sahifeden müteşekkildir. 10 Ca 1210 - Şevval 1210 tarihleri arasındaki tamirat işlerini toplamış bulunmaktadır (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 8954).

50 — *Kuyud-ı Tamirat-ı Muhtelif-i İstanbul Defteri* : Tophane, Tersane, Saray-ı Âmir ve İstabl-ı Âmir ebnîye, kışla, anbar ve muhtelif İsağahane ve kârhanelerinin ve mebanî-i emiriye-i sairenin ve eski ve yeni yeniçeri odaları bölük ve cemaat kışlalarıyla müstemilâtının ve Boğaziçi'nin tarafeynindeki köy ve saray iskelelerinin, muhtelif yerlerdeki yol, kaldırım ve köprü mümasili inşaat ve tamirat masraflarının; Sultan Mehmet, Selim, Süleyman, Sultan Ahmet ve Ayaosfya camileriyle Tersane'de ve sair yerlerdeki çeşmelere ait suların menbalarıyla anayoluna veya esasa kadar olan kemer, mecra ve lağımalarının tamir ve inşa masraflarının, Büyük bendin Ceneviz lâğımliyle kemerinin tamiri masraflarının, Tokludedde mahallesindeki ve defterhane derununda Sırvermeyen Dede türbelerinin; Bâb-ı saadet hamamının ve Haliçteki sığ mahallere mevzu dizmelerin, İstanbul surları ve hendeklerde yıkılan yerlerin tamirat masraflarının; İstanbul'da yangınlarda çalışmaya tahsis edilen üç yüz neccara ait esami ve mebalîğin Baş-Muhasebe'ye kaydiyle sair icab edenlere verilen ilmü haberler ve defter suretleri mukayyettir. (17×45) ebadında olup (1154) sahifeden ibarettir. 25 R. 1211 ilâ 25 R. 1222 tarihleri arasındaki tamirat faaliyetlerini ihtiva etmektedir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 8955).

51 — *Tamirat Defteri* : Baş-Muhasebe'ye tabi İstanbul saray binalarıyla teva-

biinin ve kaleleri ve kışlaları ve müstemilâtiyle tabya ve istihkâmatının ve Topkane, Cebehane, Humbarahane, Baruthane, Tersane ile mülhakatının ve sair bazı mülkî ve askerî binalarla bazı cevami ve su yollarının ve mirî iskelelerle kayıkhanelerin ve köprülerle muhtelif mahallere ait yol kaldırımalarının mimarlarıyla bina eminlerinin nezareti altında ber-mucibi keşif tamir ve tecdidi ile ferşi ve ilâve-i inşaatın icrası ve sevahil-i Osmaniyenin tahkimatı için mutemetlerinin hazineinden vaki olan makbuzatıyla yapılan mübayaat ve mesarifat bedelatını ve verilen muayyen amele ücûratıyla müteferrikalarının mikdar ve müfredatını ve bazı mahsubatını ve bunlar için muhasebeden yazılan tezkire ve verilen suretlerin tarihlerini ihtiva etmektedir. (18×50) ebadında olup (838) sahifeden ibarettir. 10 Ca 1221 - 23 R 1227 tarihleri arasındaki mimarî işleri ilgilendirmektedir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No : 8956).

52 — *Kuyud-ı tamirat-ı Kulâ ve Mebanî defteri* : Memalik-i mahrusada Trabzon, Çürüksu, Faş, Samsun, Selânik, Adana, İzmir, Sakız, Kuşadası, Kalei sultanîye, Bağdad, Adana, Van, Edirne, Pudgoriçe, Vidin, Şumnu, Silistre, Maçin ve Tuna sahilleri, Adaikibir ve Fethülislâm, Bosna, İnebahti, Narince (İstanköy) ve emsali kale, tabya, istihkâm, zeminlik ve palankaların ve bunlar derunundaki ebnîye kışla, hastahane ve anbar gibi mebanî ve müstemilatın inşa ve tamir masrafları, muhterik Sofya, İzmir, Edincik, Kastamonu vali, voyvoda ve mütesellimlik konaklarının, Ergene köprüsü, Tersane pişkâhındaki iskele, İzmit tersane mebanisi ve kasrı hümayun ile İstanbul'da mehterhane binalarının inşa ve tamiratına ait Baş-muhasebe'ye taallük eden bilcümle mesarifatın alelmüfredat kaydedildiği görülmektedir (17×47) ebadında olup (1400) sahifeden mürekkeptir. Selh-i Muharrem 1224 - 27 Zilkade 1267 tarihleri arasına tekabül etmektedir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 8950).

53 — *Keşif ve tamirat Defteri* : Edirne sarayının azimet-i hümayun ve ika-

met-i şâhâne münasebetiyle müstacelen tamiri icap ettiğinden tayin edilen devlet-aliyye ricalinden eski şehremini Hafız Ali Efendi, eski yazıcılardan olup hâlen Harameyn muhasebecisi olan Mehmet Efendi ve İsmail Kâmilî efendi emanet ve nezaretlerinde mimarî halifelerinden Seyyid Mehmet ve Seyyid Mustafa efendiler marifetiyle tanzim ve tertip edilen tamirat keşif ve muayene netice ve müfredatını ihtiva etmektedir. Bu meyanda ayrıca Edirne âyanı Ahmet Ağa ile ebniye işlerinde bilgi ve mehareti müsellemler bulunan neccar kalfaları, kurşuncubaşı halifelerinin de hazır buldukları tasrih edilmiştir. Sonunda Edirne kadısı İmam zade Esseyyid Mahmud Efendi'nin imzasıyla tatbik mührü mevcuttur. (27×76,5) ebadında olup (16) sahifeden ibarettir. 7 Şaban 1225 tarihinde tanzim edildiği anlaşılmaktadır (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No : 7403).

54 — *Kuyud-ı tamirat-ı İstanbul Defteri* : Humbaracı ve lağımçı ocağına mahsus Hasköy humbara kârhanesinde top isagası için furun inşası, sıvacı ve kalemkâr esnafının nizama bağlanması, Galata ve Kasımpaşa'da bekâr odalarının hedmi, İstanbul'da kiremit fırınlarının altmışa iblâğı, Ruusî Ahmet Ağa vakfından Beyoğlu'nda Hüseyin Ağa mahallesindeki arsa üzerine bina inşası, tamir ve tecdidde muhtaç iskele ve köprülerin yapılması, Şehreimni kurbinde top ve cebehane vaz olunan büyük anbarın tamiri, Bahçekapısında sandalcıların iskânı için bina inşası, Tersanede kalyoncu neferat ve zabitanına mahsus kâgir kışlanın tamiri, Yusuf paşa çeşmesinden Firuzağa camiine kadar olan yolun tamiri, Davudpaşa sarayından Veliefendi çeşmesine ve Eyüp civarında Otakçılar ve Soğukçeşme yollarının tamiri, Tersane'de mandacı neferatına mahsus kışlanın tamiri, İstanbul ve Azadlu baruthanelerinde mahzenlerin ve kazanların tecdidi ve sair bunlara benzer inşaat ve tamirat kayıtlarını ihtiva etmektedir. (16×48) ebadında olup (833) sahifeden ibarettir. 9 R 1127 - 27 Zilkade 1232 tarihleri arasındaki tamirat işlerine tekbül etmektedir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 8957).

55 — *Tamirat Defteri* : Ağrıboz sancağında vaki Ağrıboz kalesiyle Modeniçe, Saline, Kızılhisar, Livadye, İzdin, Atina ve Karababa kalelerinin ve Karlıeli sancağında vaki Golos kalesinin ve Kastel kalesinin Maliye tezkirecisi olan Mehmet Efendi ile Ahmet Ağa ve sair zevat mübaşeretiyle muhtelif mahal ve mevzilerinde yapılan tamir ve termimlerine lüzumlu olan inşaat mevât ve malzemeleriyle keşif bedellerine ve diğer tophane ve cebehane mühimmatına ve sair masraflara ait muhtelif kayıtları ihtiva etmektedir. Baş tarafında Ağrıboz kalesi tamirine memur Mehmet Efendi'nin tatbik mührü mevcuttur. (16,5 × 43,5) ebadında olup (128) sahifeden mürekkeptir. 1226 Zilkade guresinden başlamakta ve 17 Şaban 1227 tarihinde tamamlanmış bulunmaktadır. (59) uncu sahifesinde İnebahtı ve Vodoniçe kaleleri mimarı olan Mehmed'e dair malûmat mevcuttur (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 3367).

56 — *Tamirat Defteri* : Prezrin, Diyarbekir, Faş, Soğucuk, Anapa, Maçın, Gelibolu, Van, Ruscuk, Silistre, Semendre, Varna, Tolçı, Kili-i Atik, İbrail, Anavarin, Antalya, Saraybosna, Bozcaada, Bağdad, Midilli, Limni, Golos, Şumnu, Köstence, Kandiye, Hanya, Resmo, Böğürdelen, Öziçe, Köprü, Sokul, Kale-i cedit ve Atik, Edirne, Ahyolu, Bosna, Erzurum, Cezayiri bahrisefid, Ağrıboz, Lefkoşe, Samakocuk ve saire kaleleriyle buralardaki meban-i müteaddidenin keşif ve tamirat işlerini, bunlara dair gerekli muamelât ve bazıları için müteaddit kazalardan tedarik edilen kereste gibi mevât ve malzemenin cins; mikdar ve mesarif bedellerini havidir. Ayrıca hassa mimarlarını ve mimari halifelerini de muhtevidir. (17,5×48,5) ebadında (715) varaktan müteşekkildir. 1228 ilâ 1244 tarihleri arasında tanzim ve tertip edilmiştir. (Bşb. Arş.Ml.Df.Ts. No: 3952).

57 — *Keşif Defteri* : Bahrisiyah sahilinde İğneada limanı civarında Kumruburnu nam mahalde inşa olunacak kale ve palanka şeklindeki tabya mevziinin tathiri ile tesviyesi ve kale derununda ikamete mahsus vüzerâ ve zabitlerin konaklariy-

le müştemilât-ı sairesinin ve cami, çeşme gibi ihtiyacat-ı lâzimesinin ikmalî için yapılan keşif müfredatını ihtiva etmektedir. (15×47) ebadında olup (21) sahifeden mürekkeptir ve 16 Zilkade 1232 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 1625).

58 — *Tamirat Defteri* : Belgrad kalesi ebniyesinin tamiri için lüzumlu olan demir, kireç, kereste, zahire ve sair mühimmatın ve iktiza eden usta ve amelinin nakil ve isali için Tuna'da işleyecek şaykaların ol babdaki emr-i âliye tevfikân müceddeden inşa ve tamirleriyle girdabların islâhına şayka kaptanlarının memur edildiğine ve bazı mukataaların da bu işlere ocaklık tayin kılındıklarına ve bu uğurda istihdam olunan ustalara şayka müstahdeminin ücretleriyle kaptanlarının ulûfe ve taamiye bedelâtını gerek mezkûr ebniyelerin tamiri ve gerek hidemat-ı sairenin temini için muhtelif tarihlerde icap edenlere verilen emirleri ve daha sair bazı malûmatı ihtiva etmektedir. (17×44) ebadında olup (359) sahifeden müteşekkildir ve 6 Rebiülâhir 1233 tarihlidir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 2454).

59 — *Tamirat Defteri* : İstanbul saraylarıyla Tophane, Cebehane, Humbarahane, Tersane ve tevabii müessesatla sadaret dairésinin ve sair bazı ebniye-i resmîye ile teferruat ve müştemilâtının ve bazı köylerle muhtelif kışlaların ve sahilhanelerle iskelelerin inşası ve tamiratı ve bazı çeşmelerin termimi ile yollara kaldırım taşı döşenmesi için mimarları tarafından yapılan keşifleri üzerine sarfolunan mebalîğin mikdar ve müfredatını ve mübaya olunan taş, tuğla, kereste, kireç ve saire gibi levazim-i inşaiyenin bedellerini ve verilen usta ve amele, kalfa, mutemedan ücuratıyla mesarif-i müteferrikanın tesviyesini ve muhtelif tarihlerde muhasebenin verilen mezuniyet tezkirelerinin kayıtlarını ve daha bazı malûmatı ihtiva etmektedir. (18×52) ebadında olup (590) sahifeden müteşekkildir. 27 C 1233 - 8 Rebiülevvel 1235 tarihleri arasındaki tamirat faaliyetlerini ihtiva etmektedir (Bşb. Arş.Ml.Df.Ts. No: 9849).

60 — *Kuyud-ı Tamirat-ı İstanbul Defteri*: Sarayı Hümayunda tamirat icra-

sı; Tersane inşaatı için kiremit mübayaası, Saraylar tamiratı için darbhanelen Kurşun itası, Galata'da Kurşunlu Mahzen'de gemi işlerine memur olanlara mahsus bina inşası, Serviburnunda Topraktabya'da top siperi yapılması, Hırka-i Sadet hücresi ve Taht odasının tamiri, Sultan Süleyman'ın ihya eylediği Bergos karyesi civarında Uzuncakemer'in tamiri, Kırkçeşme su yollarının tamir ve termimi, Beşiktaş sarayı dahilinde kayıkhane inşası, Çatladıkapı'daki fenerin tamiri, muhtac-ı tamir olan defterhane-i amire kargir mahzenin yeniden yapılması, Küçükköy civarındaki su yollarının tamiri, yeniçeri kışlalarının yeniden yapılması, Humbaracılar ocağındaki kasrı hümayun ve mühimmat anbarlarının tecciden inşası, Nurioşmanî camii önündeki cadde kaldırımlarının tamir ve teccidi, Bahçeköy'deki su bend ve kemerlerinin tamir ve tahriri, Karadeniz boğazında tabyalar inşası ve saire hakkındaki kayıtları ihtiva etmektedir. (16,5×49) ebadında olup (707) sahifeden ibarettir. 6 R 1235 - 8 Ra 1238 tarihleri arasındaki İstanbul ile civarındaki tamirat ümür ve hususlarını muhtevi bulunmaktadır (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts 8951).

61 — *Kuyud-ı Tamirat Defteri*: İstanbul'da sarayı âmire, tophane-i âmire ebniye ve kârhaneleri, Baruthane-i âmire ve Azadlu baruthanesi ve İstabli âmire, boğaz kale ve kışlalarının ve Rumeli hisarı ve Zaganos Paşa kulelerinin, Boğaziçi ve Haliç ve Sadabad'daki iskelelerin, kayıkhane-i hümayunun, İstanbul'un muhtelif mahallerinde kaldırım, köprü ve lâğım inşa ve tamiratının, Sarayı hümayuna cari Halkalı su yolunun, menbâından Süleymaniye keimerlerine ve saray çeşmelerine kadar olan su yollarının ve muhtelif yerlerdeki çeşme ve tersane hazinesi kebirine cari mâ-i leziz su yollarının ve bazı terazilerin ve bendlerin inşa ve tamir masrafları, muhtelif kışla ve anbar ve ahır ve emsali mirî ebniyenin inşa ve tamir masrafları ile mirî ebniye inşasındaki riayet edilecek nizam hakkında emri şerifleri, yıkılan yeniçeri odaları enkazından çivi ve demir toplayan amele üç-

retleri, tamir ve inşa edilen kaldırım masrafları, Tersanede yapılan mücedded havuzun inşa masrafı ve bu babta verilen hil'at ve hediyeler gibi hususları havidir (18×50) ebadında olup (719) sahifeden müteşekkildir. 4 Zilhicce 1238 - Selh-i Şevval 1242 tarihleri arasındaki tamirat işlerini toplamaktadır (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts. No: 8958).

62 — *İnşaat defteri*: 24 Cemaziyelevvel 1232 tarihinde sadır olan ferman-ı şerif üzerine havuz binasının inşasına memur mimar Elhaç Ali Rıza ve Seyyid Abdülhalim efendiler müfredat defterleri mucibince Kasımpaşa'da Tersane-i âmire sahasında inşa olunan havzucedid için vuku bulan mübayeat ve istihdam olunan amele ve usta ücreti ile sair mesarifat bedelinin müfredatını ihtiva etmektedir (16×53) ebadında olup 15 Zilkade 1245 tarihlidir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts: 2196).

63 — *Tamirat Defteri*: İstanbul saraylarının ebniyesiyle tevabiinin ve kaleleriyle tabyaları ve istihkâmatının ve mülhakatının ve kışlalarıyla müstemilâtının ve Davutpaşa kışlası inşaatının ve Topthane, Cebehane, Baruthane, Humbarahane, Tersane ile sair müessesat-ı askeriye ve mülkiye binalarının, bazı camilerin ve miri iskelelerle kayıkhanelerin ve Galata kulesiyle köprülerinin ve çeşmeleriyle karakolhanelerinin tamiri ile tecdidi ve ikmal ve muhtelif mahallere kaldırım taşı ferşi ve sevahili Osmaniyenin tahkimatı için mimarlarıyla bina eminlerinin nezareti tahtında yapılan tamirat ve inşaatına ve baruthane edevatının tecdidinde sarf edilmek üzere mutemetlerinin makbuzatıyla vuku bulan mübayaat ve sarfiyatının ve amele ücuratıyla müteferrikalarının mikdarını müfredatını ve muhasebeden yazılan tezkirelerin kayıtlarını ihtiva etmektedir. (18×49) ebadında olup (726) sahifeden mürekkeptir. 3 Zilkade 1243 - 29 Safer 1244 tarihleri arasına tekabül eder (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No: 8959).

64 — *Kuyud-ı tamirat ve inşaat-ı İstanbul Defteri*: Kiremit ve künk fiyatlarının bir mikdar artırılması, Asâkir-i

mansure tayinatını muhafaza için zahire anbarı inşası, muhtelif yerlerde askerî furunlar yapılması, kireç fiyatının yükselmesi, Babıâli ahırlarının tamiri, Selimiye kışlası müstemilatından bazı mahallerin tamirâtı, Kurşunlumahzen'de liman dairesinin tevsiyan inşası, Tersane leşgerhanesinde gemiler için sarnıç imali, Rami çiftliği kışlasının tamiri, Baruthane kurbinde fişekhane inşası, Defterhane-i âmirenin bazı mahallerinin tamir ve tecdidi, Alibeyköyü, Bahariye ve Otakçılarda karakol inşası, Dolmabahçede Tüfenkhane-i âmire binasının yapılması, fetvahane binalarının kiremitleriyle camlarının tamiri, Üsküdar'da Toptaşı kışla ve hastahanesinin yapılması ve bunlara müşabih sair kuyudatı ihtiva etmektedir. (18×50,5) ebadında olup, (695) sahifeden müteşekkildir. 6 Zilhice 1245 - 8 Safer 1253 tarihleri arasına tekabül etmektedir (Bşb.Arş. Ml.Df.Ts.No: 8961).

65 — *Kuyud-ı Tamirat-ı İstanbul Defteri*: Saray dahilindeki bazı odaların hedm, tamir ve inşası; vakfa ait Yedikule haricindeki selhanelerin hazinece tamiri, Sur-ı hümayun münasebetiyle Dolmabahçe'deki konakta ve Bahariye sarayında matbah inşası ve saire masrafı; Bab-ı âli ve bâb-ı seraskerî'nin bazı mahallerinin, Beykoz sahilhanesindeki iskele, yol ve çeşmelerin tamir ve tecdidi; Tersane-i âmirede inşa olunacak mühimmat çeşmeleri ve mahzeni ve ebniye-i sairesi inşası; Yenikapı'dan Büyükçekmece'ye kadar posta yolu inşası, kezalik Üsküdar'dan Kartal, Gekbuze ve Hereke caddesinin tamiriyle İzmit'e kadar her iki tarafta hendek tesviyesi; bazı iskeleler, yol, kaldırım ve köprüler yapılıp tamiri; bazı çeşme su yolları ile ana lâğımalarının ve bentlerin tamir ve inşaatı; boğazlarda bazı kalelerin ve askerî kışlaların ve hastahanesinin, ve Vidin kalesiyle Tüfenkhane ve emtia gümrüğü binalarının; Karakol, anbar gibi mebani-i miriyenin tamirleriyle baruthane'de küherçile anbarlarının ve ezme çarklarıyla havuz ve ebniyelerinin tecdidi; Şarköy'de tuğla ve kiremitçi ve Bakırköy'ündeki küfeki taşı ihtiyacına narh ve tayinat vaz'ı; Hayratı şâhâne'den

Galata mevlevihanesinin inşasına müteallik masraflar müfredatının ve bunlara ait defter ve ilmühaberlerin kayıtlarını muhtevidir. (17,5×54) ebadında olup (625) sahifeden müteşekkildir. 11 Zilkade 1249 - 18 Şevval 1264 tarihleri arasında tekabül etmektedir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No: 8961).

66 — *Mesari-i Ebniye Defteri*: Bergama ile tevabiinin vergileri zamaiminden ihdas olunan eshamı muaccileleriyle dellâliye rüsümünün Vidin, Ruscuk, ve Rodos ile sair bazı kalelerin bâ fermanı âli tamirlerine ve harir gümrüğü rüsümü nakliyesiyle bazı muhallefat esmanının Bahçekapı'da kâin Yeni Emtia gümrüğü ebniyesi inşaatıyla Bahçekapı iskelelerinin ve bazı kıslalarla ebniye-i saire ve istihkâmatın imarına ve esham-ı mahlûle muaccilâtı rüsümünün babı seraskerî ebniyesi tamiriyle Tophane'de seyrüsefain merkez binasının tesisine sarfolunduklarını ve hazinenin zabtettiği Diyarbekir'de Zereki beyleri mukataat ve maktuatının Sivas valisi Hafız Mehmet Paşa tarafından iltizamını ve bunlara müteallik bazı muharrerat, mutaleat ve malûmat-ı saireyi ihtiva etmektedir. (Ebadı (19×40) dir.

Defterin 13 üncü sahifesinde emtia gümrüğüne ait olan kayıta mezkûr ebniyenin keşfinin Ebniye-i Hassa müdürüne havale edildiği görülmektedir. Bu tarihte Abdülhalim efendinin Ebniye-i Hassa müdürü olduğu muhakkaktır. Aldığı emir üzerine erbabı vükuftan kalfalar ile bizzat mahalli mezkûrda keşif faaliyetine girişmiş, muayene ve mesaha işlerini tedvir eylemiş ve hatta bir kıt'a resm-i mücessemine bile tanzim eylemiştir. Bundan başka muhteviyatı arasında mebani-i muhtelifeye ait bir takım ilmühaber kayıtları da mevcut bulunmaktadır. Bunlar arasında Abdülhalim Efendi'nin aldığı emir üzerine maiyetinde erbabı vükuftan Evans ve Yağcıoğlu Nikola kalfalar olduğu halde Karadeniz Boğazında kıla-ı Hakaniye'den Filburnu, Poyrazlımanı, Garipçe ve Limanikebir kalelerinin keşiflerini de icra etmiştir. Keza Ebniye-i Hassa müdürü efendi marifetiyle Baltalimanında asakir-i mansureye mahsus karavulha-

ne tamir ve inşa olunmuş, dahiliye ve hariciye nezaretleri dairelerinin tamire muhtaç mahalleri için müşarünileyhe bir miktar meblâğ tesviye edilmiş, Babıali derununda vaki asakir-i mansure koğuş ve zabitan odaları ve ittisalinde kâin kiler ve aşçı odaları ve teferruatı onarılmıştır. Abdülhalim Efendi'nin hacedân-ı Divan-ı Hümayundan olduğu muhakkaktır (Sh: 81). Bu zat Şumnu istihkâmatını da inşa ve tekml eylemiştir. (170) sahifeden ibaret olan bu defter; 21 Muharrem 1252 - 12 Muharrem 1255 tarihleri arasında tekabül eder. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No: 11986).

67 — *Azatl Baruthanesi inşaat ve Tamirat Defteri*: Azatlı baruthanesi dahilindeki iki tokmak çarkı fabrikası kazaen münhed'im olmakla bunların ve tamiri lâzım gelen mahallerinin ve hariciyesinde natamam kalmış ebniyeler inşaatının ikmali ve Avrupakârî barut kurutmak için vapur inbiği ocağı ve nühas kâri borular ve teferruat-ı sairesinin yapılması ve o havalinin en şerefli karyesi olan Şamlar karyesi cami-i şerifinin haric-iz keşif müceddeden inşası hakkındaki ferman üzerine baş-mimar Abdülhalim Ağa tarafından tanzim ettirilen keşif defteri kayıtlarını muhtevi olup hazine defterdarının istizan tezkiresiyle Ebniye-i Hassa müdürünün keşif ve hesabına dair yazdığı icmali hakkında iki kıt'a vesika dahi deftere merbuttur. (8) sahifeden ibaret olan bu defterin tarihi 23 Receb 1255tir. (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No: 19689).

68 — *Mesari-i İnşâiye ve Tamiriye Defteri*: Tüfenkhane-i âmire ile Tophane-i âmirenin, Dökümhanenin, Üsküdar cânibinde vaki Selimiye kıslasının ve İstanbul ile sair mahallerde bulunan asakir-i şâhâne karakolhanelerinin, Babı seraskerî ile Rami ve Davutpaşa kıslalarının, yangın kulesinin, Babıali ile aksam ve devair-i sairesinin, Beyoğlu ve Humberahane kıslaları ile Maltepe hastahanesinin, Rami çiftliğinin, İstanbul ile Azatlı baruthanelerinin; Goloş, Erzurum, Silistre, Yenipazar, Turla, Sakız, Yanya, Belgrad, Seddülbahir, Selânik, Üsküp, Boğazı Bahrisefid, Rodos, Akkâ gibi çeşitli kalelerin, Beykoz'da vaki debbağha-

ne ümur-ı lâzime ve ebniye-i mukteziyesinin, Dolmabahçe'de kâin Tüfenkhane-i âmirenin (Ebniye-i hassa müdürü Abdülhalim Efendi marifetiyle), Kuleli kışla-i hümayunun, Konya canbinde vaki küherçile fabrikasının ve keza Konya müşiri konağı ile süvari kışlasının (Abdülkadir Ağa marifetiyle), Antalya, Varna, Kastamonu gibi muhtelif mahalledeki kışla ve sairelerin, Süleymaniye darüşşafasının (Ebniye-i Hasa müdürü Abdülhalim Efendi marifetiyle) Alibeyköyü köprülerinin, Davudpaşa iskelesinin, Sultan sahilhanesinin, Yenicami civarında vaki Postahâne-i âmirenin, Kurşunlumahzen'in (Abdülhalim marifetiyle), Galata gümrüğünün, Salıpazarı'nda Şükrü Paşa sahilhanesinin, Aksaray'da Şerif Abdülmüttalib efendi konağının, Tahaffuzhane ve tabhanenin, Toptaşı hastahanesinin, kayikhanenin (Abdülhalim Efendi marifetiyle), Mektebi Tıbbiyenin, Yedikule'nin, Gülhane kışlasının Kılınçhane kubbesinin, Takvimhane-i Âmire'nin, mühendishanenin, Harbiye kışlasının İstanbul tahmishanesinin, Baltalimanı, Göksu, Küçüksu ve Kuşdili köprülerinin, Yalıköşkü'nün, Eminönü ve Kasımpaşa iskelelerinin, kârthane-i âmirenin ve diğer İstanbul ve taşrada vaki ebniye ve emakin-i sairenin eşhası müteaddide marifet ve nezaretlerinde yapılan inşa ve tamirlerine

ait mesarifat kayıtlarını ihtiva etmektedir. Siyakat yazısı ile muharrerdir. (24×55) ebadında (173) sahifeden ibarettir. 17 Safer 1256 - 1 Rebiülevvel 1261 tarihleri arasına tekabül etmektedir (Bşb.Arş.Ml.Df. Ts. 11883).

69 — *Kuyud-ı Tamirat-ı İstanbul Defteri*: Cibali yenikapısı haricindeki iskelenin ta'miri, Büyükdere köprüsünden Ağaçalı ve Kireçburnu cadde ve tabyasına kadar olan yolun genişletilmesi, Büyükdere çayırından sahil-i bahir tarikiyle bazı sefarethaneler önünden İspanya sefarethanesi önüne kadar kaldırımların tamiri, Rami kışlası ve Tarabya hastanesi tahtanî ve fevkanî koğuş mahallinin tecdiden tamiri, Bahçekapısı haricinde ihtisab dairesinin gümrük tarafında olan kapı önü ile Hocapaşa ve sair mahallerde kaldırım yapılması, Üsküdar büyük iskelesinden Karakol önü, Uncular sokağı, eski mahkeme ve sair yolların kaldırım inşaattı, Üsküdar'da Bab-ı Münirî cebehanesinin tamir ve termimi, İstanbul'da Ahmet Kethüda mahallesi kaldırımının yapılması gibi kuyudatı ihtiva etmektedir. (26,5×54,5) ebadında olup (75) sahifeden müteşekkildir. 28 Receb 1263 - 23 Zilhicce 1267 tarihleri arasına tekabül etmektedir (Bşb.Arş.Ml.Df.Ts.No: 8964).

İNEL